

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXIX

Sa. 286

Aralık 2015

ANKARA - 2015

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society

AHMET BELADA

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR
Prof. Dr. İlhan ERDEM
Prof. Dr. Mehmet İNBASI
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Prof. Dr. Refik TURAN

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri ADIYEKE (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ARSLAN (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Casim AVCI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bederettin AYTAÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN (Ordu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. BİRTEN ÇELİK (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyip DUMAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe Hatice ERİM (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan GÖKÇE (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim GÜLER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU (Şakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Akif KİREÇCİ (Bilkent Üniversitesi)
Doç. Dr. Oya DAĞLAR MACAR (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ORUÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bige SÜKAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Oğuz TEKİN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Adres / Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1 06100-Sıhhiye / ANKARA

Tel: 310 23 68 / 277-217 - 310 25 00

Fax: 310 16 98

<http://www.ttk.gov.tr>

basinyayin@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

Yerel Süreli, Hakemli dergidir.

Aralık 2015 – ANKARA

Bulleten’i indeksleyen uluslararası indeks ve abstraktlar:

America, history and life 0002-7065 1963-; Historical abstracts. Part A. Modern history abstracts 0363-2717 1963-; Historical abstracts. Part B. Twentieth century abstracts 0363-2725 1963-; MLA International Bibliography 2000-; Turkologischer Anzeiger 0084-0076 1973-; FRANCIS (French Online Database) 1985; Archaeological Bibliographic 0341-8308 1982-; Arts and Humanities Citation Index (AHCI) 2010-.

Türk Tarih Kurumu yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler

İnternet Adresi: <http://e-magaza.ttk.gov.tr> - e-posta: e-magaza@ttk.gov.tr

Baskıya Hazırlık: • Baskı: ÜÇ S Basım Ltd. Şti. 0312 395 9445

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	<u>Sayfa</u>
TEMÜR, AKIN: Thoughts on a Grave Stele From the Classical Period in Samsun Museum	817
GÜNEY, HALE: İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Soloi-Pompeiopolis Kenti'ne Ait Bir Grup Sikke	827
ARSLANTAŞ, NUH: Abbasiler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitim Kurumları: Yeşivalar	847
YEŞİLBAŞ, EVİNDAR: Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Şehir-İçerisi Üzerine Değerlendirme	877
YILMAZ, GÜLAY: The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4.....	901
BAYRAK FERLİBAŞ, MERAL: Rusçuk'ta Kaybolmuş Osmanlı Mirası: Vakıflar.....	931
GENCER, FATİH: Kavalalı Mehmet Ali Paşa Yönetimine Karşı Filistin Muhalefeti.....	979
ÇELİK, BİRTEN: Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908)	1003
YILMAZ, ÖZGÜR: Fransız Arşiv Belgelerine Göre 20. Yüzyılın Başlarında Samsun Limanı.....	1039
KEÇECİ KURT, SONGÜL: II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı	1073
YOLUN, MURAT - KOPAR, METİN: The Impact of the Spanish Influenza on the Ottoman Empire.....	1099
DEMİRCAN, HÜSNÜ: Kültürel Temizlik ve Bütünleşme Politikalarında Tarihin Rolü: Bosna Örneği.....	1121
Kitap Tanıtma:	
GÜÇLÜ, YÜCEL: Ahmet Tetik, <i>Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi</i> <i>Cilt I: 1914 - 1916</i>	1139
Özetler	1145
İngilizce Özetler	1152
Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları	1160
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	1162

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
TEMÜR, AKIN: Thoughts on a Grave Stele From the Classical Period in Samsun Museum	817
GÜNEY, HALE: The Coins of Soloi-Pompeiopolis in the İstanbul Archaeological Museums.....	827
ARSLANTAŞ, NUH: Institutions of Jewish Higher Religious Education in Abbasid Period: the Yeshivas.....	847
YEŞİLBAŞ, EVİNDAR: Evaluation on Khans of the Ottoman Period in Diyarbakır	877
YILMAZ, GÜLAY: The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4.....	901
BAYRAK FERLİBAŞ, MERAL: Extinct Ottoman Heritage in Rusçuk: Waqfs	931
GENCER, FATİH: The Palestinian Opposition Against The Rule of Kavalian Mehmet Ali Pasha.....	979
ÇELİK, BİRTEN: Female Personnel Employment at the Ottoman Customs: Women Customs Guards (1901-1908)	1003
YILMAZ, ÖZGÜR: The Port of Samsun at the Beginning of the 20 th Century According to French Archival Documents	1039
KEÇECİ KURT, SONGÜL: The Family and Marriage Perceptions in the Ottoman Women Magazines: II. Constitution Period.....	1073
YOLUN, MURAT - KOPAR, METİN: The Impact of the Spanish Influenza on the Ottoman Empire	1099
DEMİRCAN, HÜSNÜ: The Role of History in Cultural Cleansing and Integration Policies: Bosnian Case.....	1121
Book Review:	
GÜÇLÜ, YÜCEL: Ahmet Tetik, <i>Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi</i> <i>Cilt I: 1914 - 1916</i>	1139
Turkish Abstracts.....	1145
Abstracts.....	1152
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in Turkish).....	1160
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in English).....	1162

OSMANLI GÜMRÜKLERİNDE KADIN İSTİHDAMI: KADIN GÜMRÜK KOLCULARI (1901-1908)*

BİRTEN ÇELİK**

Giriş

Osmanlı gümrük idaresi *Rüsûmât Emaneti*,¹ 1900'lü yılların başında Anadolu ve Rumeli'de bulunan kara ve sahil sınır gümrük kapılarından giriş yapan kadın yolcuların kaçakçılık yaptığına dair ihbarlar alınca bu gümrük kapılarında kadın kolcu istihdam etmeye karar verdi. Bu kararın gerekçesi de kara ve sahil sınırlarından giriş yapan kadın yolcular arasında kaçakçılık yapanların olduğunun tespit edilmesi olarak açıklanmıştı. Rüsûmât Emaneti'nin tespit edilebilen ilk kadın kolcu istihdamı talebi, Bursa'ya bağlı Mudanya İskelesi'ndeki gümrük kapısı için 5 Eylül 1901'de Şura-yı Devlet'e gönderdiği bir yazı ile yapılmıştı. İlgili yazıda, Mudanya İskelesi'ne gelen gemilerdeki yolcu kadınlardan bazılarının silah, yasa dışı evrak ve yurda getirilmesi ve çıkarılması izne tabi olan şeylerin kaçırılmasına aracılık ettiklerinin tespit edildiği, bu nedenle de buradaki gümrük kapısında kadın yolcuları kontrol etmek (*taharrî*) için bir kadın kolcu görevlendirilmesi talep edilmişti.² Kadın kolcu talebi, daha sonraki yıllarda yakalanan kadın kaçakçılar ya da kadınların kaçakçılık yaptıklarına dair alınan ihbarlar üzerine Anadolu'da bulunan sahil sınırlarındaki gümrükler ile Rumeli'de bulunan kara sınırlarındaki gümrük kapıları için de yapılmıştı.

* Bu çalışma, 27 Haziran-1 Temmuz 2012 tarihinde Girit(Yunanistan)'te düzenlenen 20'nci CİEPO Konferansı'nda (*the 20th Conference of the International Committee for Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO-20)*) "Women Guards at the Service of the Ottoman Customs" başlıklı tebliğ olarak sunulmuştur. Makalenin hazırlanmasında katkılarından dolayı, Doç. Dr. Ayşe Kayapınar, Dr. Mehmet Akpınar, Gümrük Müfettişleri Derneği ve Grafiker Rana Kır'a teşekkür ederim.

** Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, birten@metu.edu.tr

¹ *Rüsûmât* kelimesi Arapça vergi anlamına gelen *resm* kelimesinin çoğul hali olup devlete ait vergiler, borçlar ve gümrük vergisi demektir, bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Eski ve Yeni Harflerle*, Akaydın Kitabevi, 26.bs., Ankara, 2010, s.1053.; Rüsûmât Emaneti'ne dair bilgiler için bkz., *Rüsûmât Salnamesi*, Ahmet İhsan Şürekası, Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Dersaadet (İstanbul), 1330, s.124-134, 143.

² *T.C Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (bundan sonra *BOA*), *Bab-ı Âli Evrak Odası* (bundan sonra *BEÖ*), Dosya No.1718, Gömlek No.128824 (bundan sonra 1718/128824), 28 Cemâziyelevvel 1319 (12 Eylül 1901).

Gümrük kolculuğu, Osmanlı kadınları için yeni bir iş imkanı olmakla birlikte bu iş onların 19. yüzyıl sonlarından itibaren kadın hapisanelerinde kolcu olarak istihdam edilmeleri sonrasındaki ikinci kolculuk deneyimi olacaktır. Ancak kadın kolcu istihdamı, Osmanlı gümrük idaresi için yeni bir deneyim ama aynı zamanda kadınların da karıştığı kaçakçılık olaylarının artmasından dolayı bir mecburiyetti. Çünkü Osmanlı gümrük kapılarında genellikle erkek kolcular çalışmakta ve bu görevlilerin bugün olduğu gibi kadın yolcularda üst araması yapması yasaktı. Bu yasağı fırsata çeviren kişi veya gruplar yasak kabul edilen şeyleri Osmanlı topraklarına kadınlar aracılığı ile getirmeye yani kaçırmaya başlamışlardı.

Osmanlı topraklarına deniz ve karayolu ulaşım araçlarıyla giriş yapan kadın kaçakçılarda ise daha çok silah, patlayıcı madde, siyasi içerikli evraklar ile izinsiz dışarı çıkarılması veya ülkeye sokulması yasak olan şeyler bulunmuştu. Bu tür şeylerin kaçakçılığı özellikle Osmanlı yönetiminden ayrılmak isteyen Bulgar, Makedon ve Ermenilerden oluşan ayrılıkçı örgütler ile meşrutiyet rejiminin kurulması için çalışan Genç Türkler gibi muhalif grupların silahlı ve siyasi mücadelelerine bağlı olarak 19.yüzyıl sonlarından itibaren artmıştı. Kadınların kaçakçılık yaptıklarına dair ihbarlar gelince ve kaçakçılar tespit edilince de Rüsûmât Emaneti Anadolu ve Rumeli'de yabancı ülkelerden yoğun yolcu girişi olan gümrük kapılarında kadın kolcu istihdam etmeye karar vermişti. Bu karar ile Osmanlı kadınları için hem yaşamlarını sürdürebilecek hem de gümrüklerden elde edilecek gelirleri kurtaracak ve ülkenin güvenliğini sağlayacak yeni bir iş imkanı doğmuş oldu.

Kadınların da kaçakçılık yapması ve bu nedenle kadın kolcu istihdamı aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki sosyal, siyasi ve ekonomik koşulların kadınların yaşamındaki etkisini, kadın istihdamında etkili olan nedenler ile Osmanlı gümrük idaresinde yaşanan değişimi açıklayacak önemli bir örnektir. Ancak Osmanlı gümrüklerinde görev yapan kadın kolcular hakkında detaylı bir akademik çalışma yapılmamıştır ve bu konu araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Rüsûmât Emaneti'nin kadın kolcu istihdam etmesi konusu, ilk kez Filiz Dıġırođlu'nun *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterekü'l Menfaa Reji Şirketi, Trabzon Reji İdaresi -1883-1914* başlıklı kitabında bahsedilmiştir. Dıġırođlu kitabında Trabzon Rüsûmât Nezareti'nde bir kadın kolcu görevlendirildiğinden bahsetmişse de bu konuda detay bilgi vermemiştir.³ Bu makale ise bir ölçüde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ile ilgili yayınlanmış kaynaklardan yararlanarak Osmanlı gümrüklerinde kadın kolcu istihdamı ve bu istihdamı hazırlayan olay ve koşulları incelemek ve Osmanlı gümrüklerinde görevlendirilen kadın kolculara dair ileride yapılacak çalışmalara bir katkı sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

³ Filiz Dıġırođlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterekü'l Menfaa Reji Şirketi, Trabzon Reji İdaresi -1883-1914*, (bundan sonra *Trabzon Reji İdaresi -1883-1914*), Osmanlı Bankası, Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007.

Konuyu tarihsel bir temelde incelemek amacıyla da makalede öncelikle kadın kolcuları istihdam eden Rüsûmât Emaneti ve kolculuk görevine dair genel bir bilgi verilecek ve ardından da kadın kolcuların istihdamını hazırlayan koşulları oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki kaçakçılık olaylarının nedenleri incelenecektir. Ardından Rüsûmât Emaneti'nin istihdam ettiği kadın kolcular, istihdam edildikleri Anadolu ve Rumeli bölgesindeki gümrük kapılarına göre iki ayrı başlık altında incelenecektir. Kadın kolculara önerilen maaş ve görevleri esnasında tespit edilen vakalar da ayrıca ele alınacaktır.

Rüsûmât Emaneti ve Gümrük Kolculuğu

Osmanlı gümrük idaresi Rüsûmât Emaneti, hem ülkeye ithal edilen hem de ülkeden ihraç edilen malların vergilerini toplayan ama aynı zamanda kara ve sahil sınırlarında ordu birlikleri ile beraber güvenliği sağlayan kurumdu. Rüsûmât Emaneti, 1860'da kurulmuştu ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük işleri, bu kurum öncesinde devlet hazinesine bağlı olarak hem ülke içindeki kara gümrükleri ile hem de kara ve sahil sınırlarında bulunan iskele ve gümrük eminlikleri aracılığıyla yürütülmekteydi.⁴

Kara gümrükleri ülke içinde şehirler arasında nakledilen malların vergilerini, kara ve sahil sınırlarındaki iskele ve gümrük eminlikleri de ithal ve ihraç edilen malların vergilerini tahsil etmekteydi. Gümrük eminliklerince toplanan bu vergiler, devlet hazinesinin önemli gelir kalemlerini oluşturmaktaydı. Ancak bu sistem, 19. yüzyılda devlet kurumlarının işleyişi ve görev alanlarına ilişkin düzenlemeler yapılmasına bağlı olarak değiştirildi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda büyük siyasal, ekonomik ve sosyal krizlere sahne olmuş ve bu krizler sadece devlet yapısı ve politikasını değil, Osmanlı toplumunu da olumsuz etkilemişti.⁵ Bu krizler döneminde Osmanlı devlet adamları yerel unsurların tehditlerine karşı merkezi otoriteyi güçlendirmek, bağımsızlık ayaklanmalarını bastırmak ve yabancı devletlerin müdahalesini önlemek amacıyla Sultan II. Mahmut (1808-1839) döneminden itibaren ordu ve vergi sisteminde değişiklikler içeren bir dizi reformu yürürlüğe koydu. Reformların kapsamı daha sonra adliye, eğitim, ulaşım ve haberleşme alanlarını ve gayri Müslimlere tanınan as-

⁴ *Rüsûmât Salnamesi*, s. 124-126.; Aslıhan Nakiboğlu, "Osmanlı Maliyesinde Süreklilik ve Değişim; Rüsûmât Emaneti", Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat, Basılmamış Doktora Tezi, 2011, s. 259-358.; Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi, Osmanlı Gümrükleri*, C.2, Gümrük Müfettişleri Derneği Yayın No.12, Ankara (tarih yok), s. 135-161.

⁵ Charles Issawi, "De-Industrialization and Re-Industrialization in the Middle East since 1800", *International Journal of Middle East Studies*, c. 12, S. 4, Aralık 1980, s.469-474, s. 469-479.; Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s. 84-104.;1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve sonuçlarına dair detaylı bilgiler için bkz. B. Ali Eşiyok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Antlaşması", *Mülkiye*, c. 34, 2010, s. 67-108.

kerlik hizmeti, devlet memuru olarak çalışma hakkı ve meclis kurma hakkı gibi bazı hakları da içerecek şekilde genişletildi.⁶ Reformların kapsamının bu şekilde genişletilmesindeki amaç, merkezi otoriteyi güçlendirmenin yanında 19. yüzyılda dünya siyaseti ve ticaretinde yaşanan değişimlere uyum sağlayarak ülkenin siyasal ve ekonomik gücünü ve ülke bütünlüğünü korumaktır. Reformların etkili bir şekilde yürütülmesi için de devlet yapısında ve kurumlarda düzenlemeler yapıldı ve Avrupa'daki kurumlar model alınarak bakanlıklar ve ona bağlı yeni birimler oluşturuldu. Tanzimat döneminde yeniden yapılandırılan kurumlar arasında Osmanlı gümrükleri de vardı.

Osmanlı gümrüklerindeki ilk düzenleme 1840 yılında gümrükleri yönetecek Dersaadet (bundan sonra İstanbul) ve Galata emtia gümrükleri kurulması ve bu kurumların Hazineye bağlanmasıyla başladı. Her iki gümrük daha sonra da 1847'de kurulan Maliye Nezareti'ne bağlandı.⁷ Maliye Nezareti'nin mali işlerin bir düzen altına alınması kararı ve 1859'da İltizam sisteminin kaldırılması sonrasında ise kara ve sahil yoluyla ithal ve ihraç edilen malların vergisini toplamak görevini yapan iskele ve gümrük eminliklerini tek bir idarenin yönetimi altında toplama çalışmaları yapıldı. Taşrada bulunan kara ve sahil gümrükleri ile tuz ve tütün idareleri 13 Mart 1860'da bölgelere göre on yedi Emanete bölünerek her birine Emin unvanlı müdürler atandı. Daha sonra taşradaki gümrükler Maliye Nezareti'nden alınıp İstanbul Gümrüğü'nün yönetimine verildi. Düzenlemeler çerçevesinde Osmanlı gümrükleri, kara ve sahil sınır (hudut) gümrükleri olarak üç kısımda düzenlendi. Sahil gümrükleri, ithal ve ihracatı yapılacak eşya ile bir iskeleden diğer iskeleye gidecek eşya ve mahsulün aktarıldığı ve gümrük vergilerinin aldığı yerler olarak belirlendi. Ülke sınırları değiştiği için de sınır gümrükleri de yeniden düzenlendi. Kara gümrükleri de 1873'de kaldırılıncaya kadar eşya ve yolcu girişinde kullanıldı. Düzenlemeler çerçevesinde İstanbul Emtia Gümrük Emaneti'nin ismi 16 Temmuz 1860'da Rüsümât Emaneti olarak değiştirildi ve Maliye Nezareti personelinden Kani Paşa'da *Rüsümât Emni* olarak atandı ve tüm sahil ve sınır gümrüklerinin idaresi bu kuruma verildi. Maliye Nezareti'nin idaresi altındaki bu kurumun yönetimi de Maliye Nezareti'nden alınıp doğrudan Sadrazamlığa bağlandı.⁸ Kani Paşa yönetimde bulunduğu dönemde Osmanlı gümrüklerini dönemin ihtiyaçlarına göre düzenledi. Örneğin, taşrada bulunan gümrük emanetlerinin unvanları müdürlüğe, tuz müdürlerinin memurluğa, tütün nezaretlerinin de müdürlüğe çevrildi. Daha sonra da hepsi taşradaki Rüsümât emanetlerinin yönetimine devredildi. Kani Paşa ayrıca gümrük giriş vergi oranlarını artıracak çalışmalar da yaptı ve 1871'de yabancı devletlerle yenilenen ticaret antlaşmaları çerçevesinde tuz ve tütün idareleri ile gümrük yönetimi ve gümrük tarifelerini yeniden düzenletti. Bu düzenlemelere pa-

⁶ Kemal Beydilli, "1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında" *150.Yılında Tanzimat*, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul, 1990 s. 21-28.; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, C.II, Cambridge, 2005, s. 1-22, 36-49, 55-61, 69-82.

⁷ *Rüsümât Salnamesi*, s. 124-126.

⁸ *Rüsümât Salnamesi*, s.124-134, 143.

ralet olarak 13 Haziran 1873'te ise ülke içindeki malların aktarılmasını kontrol eden ve vergileri toplayan Kara Gümrükleri kaldırıldı. Böylece ülkeye girişi ve çıkışı yapılan mallar ile girişi ve çıkışı yapan yolcuların gümrük işlemlerini yapma görevi sadece kara ve sahil sınırlarındaki gümrüklere verilmiş oldu.⁹ Kurumsal düzenlemeler Kani Paşa sonrasında da devam etti ve Avrupa gümrükleri mevzuatlarından da yararlanarak hazırlanan bir Gümrük Nizamnamesi 22 Ekim 1891'de kabul edildi. Bu nizamname, gümrüklerdeki işlemler, gümrük memurlarının çalışma saatleri, gümrüklerdeki her türlü işlem ve kaçakçılık ve kurallara aykırı davranışlara karşı uygulanacak cezalara (eşyanın alıkonulması ve para cezası vb.) ilişkin 45 maddeden oluşmaktaydı.¹⁰ Osmanlı gümrüklerinin kurumsal yapısı ve görev alanlarına ilişkin düzenlemeler, sadece 19. yüzyılda yapılanlarla kalmadı 20. yüzyılda da devam etti. Rüsûmât Emaneti'nin ismi 14 Ağustos 1909'da Sultan Mehmet Reşat'ın onayı ile Rüsûmât Müdüriyet-i Umu-miyesi (Gümrükler Genel Müdürlüğü) olarak değiştirildi. Bu değişiklik ile Rüsûmât Emîni'nin unvanı genel müdür, gümrük nezaretlerinin müdürlük ve gümrük nazırlarının da başmüdür olarak değiştirildi ve müdürlükler de Maliye Nezareti'ne bağlandı.¹¹

Osmanlı gümrük idaresi, işleyişi ve gümrük mevzuatına ilişkin düzenlemeler, hem kurum içindeki birimleri hem de çalışanları ve görev alanlarını kapsayacak şekilde yapılmıştı. Gümrüklerde önemli işlerden biri denetimdi ve bu işi 1873'de kabul edilen Nizamname çerçevesinde gümrük muayene memurları yapmaktaydı. Gümrük muayene memurlarına yardımcı olmak üzere de kolcular görevlendirilmişti. Kolcu kelime anlamı itibarıyla gümrüklerde bekçilik yapan kişi demektir.¹² Osmanlı gümrük-

⁹ Kani Paşa ayrıca 1873'te merkez ve taşradaki gümrük müdürlükleri ve personelinin çalışmalarını düzenleyen 12 bölümden oluşan 64 maddelik bir nizamname hazırlattı. *Rüsûmât Salnamesi*, s. 124-135, 144-145.

¹⁰ Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, s. 200-201.

¹¹ *Rüsûmât Salnamesi*, s. 9.; Osmanlı gümrükleri 1918'de yeniden yapılandırılmış ve 11 Nisan 1918 (29 Cemâziyelâhir 1336) tarihli ve 143 Numaralı Gümrük Kanunu'nun 58. maddesi'ne göre gümrükler 3 sınıf olarak belirlenmişti. Birinci madde sınıf gümrükler her türlü eşyanın gümrük işlemlerini, İkinci sınıf gümrükler kimyahanelere sahip gümrükler istisna olmak üzere her türlü eşyanın gümrük işlemlerini, Üçüncü sınıf gümrükler ise yalnız ülkeye giriş yapan yolcu beraberindeki eşya ile her türlü ithalat ve ihracat yapılacak eşyanın gümrük işlemlerini yapmakla görevlendirilmişti. Aynı kanunun 50. maddesine göre Rüsûmât Genel Müdürlüğü'nce gerek görülmediği takdirde İkinci ve Üçüncü sınıf gümrük idarelerinin görev alanı dışında kalan işlemleri yapmaları yasaklanmıştı. *Düstur*, Tertib-i sâni, C.10, Başvekalet Müdevvenât Müdüriyeti, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928, s. 471.; 1909 sonrasında Osmanlı gümrüklerinde yeni düzenlemeler yapılmış ve bunun içinde İngiltere'den Sir Richard Crawford davet edilmişti. Yeni düzenlemeler sadece gümrük tarifeleri ve taşıyıcı hizmetlerinin bir düzen altına alınması konusunda yapılmıştı. Mika Suonpää, "Foreign Advisers and Modernisation before the First World War: British Diplomacy, Sir Richard Crawford, and the Reform of the Ottoman Empire's Customs Service, 1906-11", *The International History Review*, (Şubat 2014), s. 1-19.

¹² Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat...*, s. 209.; *Redhouse* Sözlüğü kolcu için gümrük bekçisi (custom house guard) açıklamasına ilaveten "hizmetkârların aracıları veya vekili tanımı" tanımını vermiş. *Redhouse*'da kolcu kadın için de "geçmişte fuhuş yapanları bulmak için görevli polis ajanı" tanımı yapılmıştır, bkz., *Redhouse* Sözlüğü, Türkçe/Osmanlıca-İngilizce, Sev Matbaacılık, 17. bs., İstanbul 1999, s. 671-672.

lerinde kolculuk görevini yapan kişi, 19. yüzyıl öncesinde gözcü, bekçi veya nöbetçi anlamında *dîde-bân* olarak adlandırılırken bu yüzyıl sonrasında kolcu olarak adlandırılmıştı.¹³ *Rüsûmât Salnamesi*'nde müstahdem yani hizmetli statüsünde tanımlanan kolcunun görevine ilişkin bilgi yer almazken, 1918 tarihli Gümrük Kanunu'nda detaylı bilgi verilmişti. Gümrük Kanunu'na göre kolcunun görevi, yerel gümrük idarelerinde muhafaza hizmetinde çalışmak ve yardımcı hizmetleri yapmaktı. Bu yardım hizmetleri, "G(g)ümrük mıntukasında cereyan eden yükleme ve boşaltmalarda nezaret etmek, vergileri ödenmemiş eşyaya refakat etmek, muayene sırasında muayene memurlarına yardım..." etmek olarak tanımlanmıştı.¹⁴ Gümrük Kanunu'na göre kolcu olarak çalışacak kişilerin, Türkçe dil sınavı ile basit dört matematik işleminden oluşan bir sınavdan 12 puan almaları gerekiyordu.¹⁵ Sınavla alınan kolcular Gümrük Kanunu'nun 60'ncı maddesine göre "Mart ayı başlangıcından Eylül ayı sonuna kadar günde dokuz saat ve Ekim ayı başından Şubat ayı sonuna kadar günde yedi saat..." olarak belirlenen bir mesai süresine göre çalışacaklardı. Ancak maddede yer alan günlük mesai toplamı olan 7 saatlik sürenin gün içinde nasıl ayarlandığı açık değildi. Çünkü, 61. maddeye göre "vapur veya demiryolu ile gelen beraberlerinde gümrük vergisine tabi eşya olmayan yolcular ile gümrük muamelesi gerektirecek eşyası olan demiryolu ile ülkeye giriş yapan yolcular ile kilitli vagonlarda ülkeye getirilen malların gümrük işlem-

¹³ *Dîde-bân* için bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 5.bs., İstanbul, 1995, s.638. Atan, *Dîde-bân*'ların mütezimlerin bulunduğu bölgedeki gümrüklerde güvenliği sağlamakla görevli olduklarını ve Tanzimat sonrasında da bu görevi yapanlara *mubaşşir* (mübaşir) denildiğini yazar. Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, s. 155-157.

¹⁴ Mustafa Nuri Anıl, "Müttekâmil Bir Gümrük Sistemine Olan İhtiyacımız", *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırmaları Merkezi), S. 2, 1956, s. 159-186, 179-180. ; 1914 tarihli *Rüsûmât Salnamesi*'nde Rüsûmât Emaneti'nde çalışan görevlilerin statüsü sadece memuriyet olarak tanımlanmış ve memuriyetler arasında muhafaza memuru, kapı görevlisi gibi ünvanlar verilirken kolculuk görevinden bahsedilmemiştir. Buna rağmen, "İdare-i Merkeziye ile Gümrüklerde Müstahdem Memurine Mütcellik Nizamname-i Umumiye" başlığı altındaki kısımda Kolculuk, ikinci sınıf bir görev olarak kabul edilmiş ve "gardiyan sahil muhafaza memurini ve hademelik gibi hidemat-ı taliyedir" açıklaması yapılmıştır. Kanun'da memurların işe başvuru koşullarına ilişkin kısımda kolculuk görevine başvuru koşulları ile ilgili bilgi de verilmiştir. Kolculuk görevine başvuranlardan bir başvuru dilekçesi, okul diploması (mekteb diploması), diploma (Şahâdet-nâme), hakkında bilgi veren (terceme-i hâl-biyografi) bir kağıt veya adresini içeren hüviyet tezkeresi, nüfus tezkeresi, Rüsûmât İdaresi'nin görevlendireceği doktorlardan sağlıklı olduğuna dair alınan bir rapor istenmiştir. Ayrıca memurluğa kabul edilebilmek için 20 yaşını doldurmak ve 26 yaşından büyük olmamak şartı aranmıştır. Gümrük memurluğuna başvuranlar fen ve sosyal bilim alanları ile yabancı dil sınavına tabi olurken, kolcular için sadece Türkçe sınavına girme şartı konulmuştur. Memurlarda Osmanlıca, Fransızca veya diğer Avrupa dillerini bilmeleri istenirken kolculuk gibi ikinci sınıf bir memuriyete kabul olunmak için Türkçe okuyup yazmak ile dört hesabı yapabilmeleri şartı aranmıştır. Nizamnameye göre memur ve kolcu adaylarının girecekleri sınavdan mutlaka 12 puan almaları şart koşulmuştur. Ayrıca Kolculuk ve hademelik görevlerine alınacakların sınavlarının taşrada ve oradaki gümrüklerde görevli müdürler tarafından yapılacağı ve yılda bir defa yapılacağı da nizamnamede belirtilmiştir. Bu sınav uygulamasının 1918 yılı öncesinde de olup olmadığına dair bir bilgi yoktur *Rüsûmât Salnamesi*, s. 146-147.

¹⁵ *Rüsûmât Salnamesi*, s. 146-147.

lerinin gerek hudut veya dahili gümrüklerde gerekse de yolcu salonlarında tatil günleri olmasına bakmaksızın gündüz veya gecenin her saatinde” yapılacağı belirtilmişti. Bununla birlikte kolcuların muayene memurlarına yardımcı olmanın yanında gümrük muhafaza memurlarının olmadığı küçük gümrük noktalarında kaçakçılığı önleyici güvenlik hizmetlerinde de bulunmaları istenmişti.¹⁶

Osmanlı gümrüklerinin yapılanmasına bağlı olarak sayıları arttırılan veya azaltılan ve sınavlara tabi tutulan kolcular, 1901’e kadar genellikle erkeklerden oluşmaktaydı ya da öyle bilinmektedir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğunda dönemin ekonomik ve siyasal koşullarından kaynaklı olarak artan kaçakçılık olayları ve kadınların da kaçakçılık yaptığının tespit edilmesi üzerine 1902’den sonra kadınlar da gümrük kolcusu olarak istihdam edilmişti. Gümrüklerde kolcu olarak istihdam edilmek ekonomik krizlerin yaşamı zorlaştırdığı bir dönemde Osmanlı kadınlarına yaşamlarını sürdürebilmeleri için yeni bir iş imkanı sağlamıştı. Gümrük kolculuğu görevi hem Osmanlı kadınları hem de Osmanlı gümrükleri açısından yeni bir deneyimdi. Ancak kadınların bu iş imkanını hemcinslerinin kaçakçılık gibi yasadışı bir faaliyete karışmasıyla elde etmesi çelişkili ve dramatik bir durumdu. Bu nedenle 20. Yüzyıl başlarında Osmanlı gümrüklerinde istihdam edilen kadın kolculara dair detay bilgilere geçmeden önce Osmanlı İmparatorluğu’nda kadınların karıştığı kaçakçılık vakaları ve nedenlerini incelemek bu çelişkiyi anlamak açısından yararlı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. ve 20. Yüzyıllarda Kaçakçılık ve Kadınlar

Osmanlı İmparatorluğu’nda kaçakçılık gerek ülke topraklarında gerekse de sınırlarında imparatorluğun ilk dönemlerinden beri yapılmaktaydı.¹⁷ Kaçakçılığı yapılan şeyler genellikle vergiye tabi olan ya da ülkeye getirilmesi veya çıkarılması izne tabi olan şeylerdi. Osmanlı İmparatorluğu’nda ruhsat alınmadan üretilen her türlü hububat, tekstil ürünü, ham ya da işlenmiş minerallerin ülkeden dışarıya izinsiz çıkarılması veya ülkeye izinsiz sokulması her dönem ferman ve iradeler ile yasaklanmıştı. Yasaklanan şeylere daha sonra yazılı ve basılı evrak ile kitap ve gazete gibi materyaller de eklenmişti. Nelerin yasak kabul edildiği ise bir kanunun maddeleri olarak ancak 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi’nde tanımlanmıştı.¹⁸ Rüsûmât Emaneti’nin dönemin

¹⁶ Yine bu maddeye göre “bu mesai saatleri memurların çalışıkları dairelere ve buldukları bölgeye göre tayin” olunacaktır denmektedir. *Düstur*, Tertib-i Sâni, C.10, s. 472.

¹⁷ Turhan Atan 1521 tarihli bir belgeyi kaynak vererek Osmanlı topraklarında tespit edilebilen ilk kaçakçılık olayının bu tarihte gerçekleştiğini belirtir. Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, s. 128-131.

¹⁸ Rüsûmât Emaneti’nin yazışmalarında geçen yasak evrak ile yasak silahlara ilişkin 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesi ve 11 Nisan 1918 tarihli 143 numaralı Gümrük Kanunu’nun bazı maddeleri bilgi vermektedir. Örneğin Ceza Kanunnamesi’nin 138’nci ve 142’nci maddelerine göre Saltanat-ı seniyye, Osmanlı milleti, devlet adamları, yabancı devletler, ülkedeki yabancı devlet temsilciler aleyhinde yazılı ve basılı olan her şey “memnu” edilmiş” yani yasaklanmıştır. *Düstur*, Tertip 1, C.1-b, Matbaa-i Amire, İstanbul,

ihtiyaçlarına göre düzenlemeler yaptığı ve devlet bütçesinin önemli kalemlerinden olan gümrük vergi oranlarının artması ve düzenli tahsili için tedbirleri artırdığı 19. yüzyılda, kaçakçılık olayları da artmaya başlamıştı.¹⁹

Rüsümât Emaneti de kaçakçılık olaylarını engellemek amacıyla 1871'den itibaren ilk kez gümrüklerde güvenliği sağlamak amacıyla gümrük muhafaza memurları görevlendirmiş ve daha sonra da kara ve deniz gümrük muhafaza müdürlükleri kurmuştu. Muhafaza memurları, polis ve jandarmalar gibi kaçakçılıkla mücadele etmek amacıyla çalışacağı için sınır güvenliğini sağlayan ordu birliklerinin olduğu bölgelerde görevlendirilmişlerdi.²⁰ Ancak muhafaza memurlarının çalışmaları kaçakçılık olaylarını engelleyememiş ve hatta 19. yüzyıl sonlarından itibaren kadınların da kaçakçılığa başladıkları tespit edilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların kaçakçılık gibi yasadışı bir eyleme ne zaman başladıklarına dair net bir bilgi olmamasına rağmen 19.yüzyıl ve sonrasında onları kaçakçılığa yönlendiren nedenler arasında büyük ölçüde 19. yüzyılda yaşanan finansal krizin Osmanlı üreticileri üzerindeki olumsuz etkilerini saymak mümkündür. Fakat her kaçakçılık eylemi ekonomik ve sosyal temelli değildi ve yakalanan her kadın kaçakçı da Osmanlı tebaasından değildi. Örneğin bu çalışmada bahsedilecek kadın kaçakçılar belgelerden edinilen bilgiye göre genellikle yabancı ülkelerden gelen kadınlardı. Bu yolcuların üst ve eşyaları arasında yasak olan siyasi evraklar ile silahlar yakalanmıştı. Bu tür şeylerin özellikle Osmanlı yönetimine karşı Anadolu ve Balkan topraklarında başlatılan siyasal mücadelelerin araçları olabileceğini tahmin etmek mümkündür ki zaten devam eden satırlarda bahsedilecek olaylar bunu doğrulamaktadır. Bu nedenle kadın kaçakçılar konusunu, bu iki farklı durumu göz önünde bulundurarak ve birbirinden ayırarak incelemek yararlı olacaktır.

1289, s. 567-568. Ateşli, yanıcı ve patlayıcı silahların yasaklanması da Ceza Kanunnamesi'nin 58. maddesi'ne yapılan eklemeye ile mümkün olmuştur. Bu maddeye göre izin almadan her türlü yanıcı, patlayıcı ve yıkıcı ateşli silah yapmak ve bunu ülke dışına çıkarmak yasaklanmıştır. Bu maddeye göre "Memâlik-i mahrûsa-i şahaneyce her nevi'den olur ise olsun humbara ve bomba ve alat-ı muharribey-i nâriye ve mevadî saire-i infilâkiye celb ve ithal veyahud memalik-i mahrûsa-i mülkdariyede temin mübâyaa ve imal eden şahıs on beş seneden akl olmamak üzere küreğe konulur. Bu misüllü humbara ve bomba ve alat-ı muharribey-i nâriye ve mevad-ı infilakiye bir heyet-i fesadiye namına olarak celb ve ithal ve mübayaa ve imal eyleyen ve nezdlerinde saklayan ve nakl' ve tevzi eden şahıs müebbeden küreğe vaz edilir gerek bir heyet-i fesadiye efradından olarak ve gerek şahsen hareket ederek humbara ve bomba ve alatu muharribeyi nâriye ve mevad-ı inflakiye istimal ve işaliye bizzat ikayı cinayet eden veyahud ikayı cinayete teşebbüs eyleyen şahıs idam olunur. Her nevi humbara ve bomba ve alât-ı muharribey-i nâriye ve mevadî infilakiyeyi görüp ve bilen hükümete beyan ve ihbar etmeyen kimse üç seneden akl olmayarak hapis ile mücazat edilir." BOA., *İradeler Dosya Usulü*, Dosya No.79, Gömlek No., 23 Zilkâde 1319 (3 Mart 1902).

¹⁹ 1861 tarihinde yenilenen ticaret antlaşmalarından sonra ithalat gümrük vergilerinin eşya kıymeti üzerinden % 8 oranında alınması kararının ardından kaçakçılık olayları artmıştır. İthalattan alınan vergi oranı 1907'de yapılan yeni ticaret antlaşmaları ile %11 olarak belirlenmiştir. Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, s. 128-129, 152, 169, 179-180.; Gümrük bedelleri için ayrıca bkz. *Rüsümât Salnamesi*, s. 17-23, 128-129.

²⁰ *Rüsümât Salnamesi*, s. 124-135.

Osmanlı topraklarında 19.yüzyılda gerçekleşen kaçakçılık olaylarının nedenleri arasında sayılan finansal krizler, imparatorluğun bu yüzyıl öncesinde girdiği ve başarısız olduğu savaşlar sonucu yaşadığı toprak ve gelir kaybından kaynaklanmış ve bu kayıplar sosyal ve siyasal problemlere yol açmıştı.²¹ Bu problemlere çözüm bulmak ve İmparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla her ne kadar Tanzimat reformları uygulamaya konulmuşsa da tam anlamıyla başarılı olunamamıştı, çünkü ülke iç ve dış kaynaklı yeni sorunlarla karşılaşmıştı. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı devletler arasında imzalanan ticari antlaşmaların sayesinde düşük gümrük bedelleri ile ülkeye giren ucuz yabancı mallar, Osmanlı üreticilerini ülkedeki ham maddelerin ihracında sadece üretici konumuna düşürmüştü ve bu nedenle de pazardaki gücünü zayıflatmıştı. Üreticiler, sınırlı bir bedelle mallarının satın alınması karşısında ürettikleri mallarının hepsini ya da bir kısmını daha yüksek bedelle tüccara satmak zorunda kalmaktaydı. Öte yandan Rusya ile yapılan savaşların harcamaları ve bunun için alınan ve ödenemeyen borçlar, 1870 sonrasında ülkenin yaşadığı finansal krizi arttırmıştı. Öyle ki Osmanlı hükümeti 1875’de borçlarını ödemek bir yana borç faizlerini bile ödeyemeyeceğini ilan etmek zorunda kalmıştı.²² Bunun üzerine Osmanlı hükümetlerinin borç aldığı Avrupa bankaları ve şirketleri İmparatorluğa verdikleri borçları tahsil etmek için girişimde bulunmuş ve borçların tahsili için 20 Aralık 1881’de *Düÿûn-u Umumiye* Teşkilatı (*Administration de la Dette Publique Ottomane*- Genel Borçlar İdaresi) kurulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu’nun tuz ve tütün tekelleri, damga, ipek öşürü, alkol ile İstanbul balıkçılık vergilerinden oluşan altı gelir kalemi Düÿûn-u Umumiye’ye verilmişti. Bu vergilerin dışında tömbeki (nargile tütünü) vergileri, ticari antlaşmalarla değişecek gümrük gelirinden gelecek hâsılat farkı, patent nizamnamesi, *Temettu’* Vergisi’nden artacak fazlalıklar, Bulgaristan vergisi, Kıbrıs geliri fazlası ve Doğu Rumeli vergilerinden oluşan diğer gelir kalemleri de Düÿûn-u Umumiye’ye bırakılmıştı.²³ Bu kurum, gelirlerine el koyduğu önemli bir ihraç bitkisi olan tütünden gelen gelirlerini arttırmak, halk arasında tütün üretimi fazla olduğu için iç piyasadan yararlanmak ve de bandrol satışlarından kaynaklı hileleri önlemek için 1883’de Reji İdaresi (*Société de la Régie Cointeressée des Tabacs de l’Empire Ottoman*)’ni kurduğunuştı. Düÿûn-u Umumi-

²¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılda yaşanan gelişmeleri özetleyen bir çalışma için bkz. Shaw ve Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 12-14, 56-58, 134-146, 172-175, 178-211.

²² Charles Morawitz, “The Public Debt of Turkey”, *The North American Review*, c.175, S. 549 (Ağustos, 1902), s. 275-288, s.277-278.

²³ Osmanlı İmparatorluğu’nun o dönemde 5.368.000 Dolar’ı bulan borcu için kurulan Düÿûn-u Umumiye Komisyonu, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Osmanlı devletlerinin görevlendirdiği altı ve bir de ortakların seçeceği toplamda yedi üyeden oluşmuştur. Tamamıyla alacaklılar adına hareket eden ve onlara karşı sorumlu bulunan Düÿûn-u Umumiye Komisyonu’nun kurulması ve göreve başlaması ile Osmanlı maliyesi büyük ölçüde yabancı devletlerin kontrolüne girmişti. Çünkü gelirlerin beşte dördü faizlerin ödenmesi ve kalan gelirler de borçların karşılığı olarak kullanılacaktı. Bu gelirlerle de Düÿûn-u Umumiye Teşkilatı 19 yıl boyunca önemli karlar elde etmişti. Morawitz, “The Public Debt of Turkey”, s. 275-288.; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 182-199.

ye ve Reji İdaresi'nin kurulması Osmanlı üreticilerinin yaşadığı ekonomik sıkıntıları arttırmıştı. Çünkü ipek, tütün, tütün, tuz ve diğer ürünlerin üretimi bu kurumlar tarafından kontrol edilmekte ve bu ürünler üretim bedelini bile karşılayamayacak bir miktarla bu kurumlar tarafından satın alınmaktaydı. Reji İdaresi gelirlerinin güvence altına alınması ve arttırılması için özel şirketlere ait tütün fabrikaları kapatıldı ve sigara üretimi Reji'nin fabrikalarında yapılarak tütün ürünleri tamamen bu kurumun kontrolüne geçti.²⁴ Reji'nin tütün üzerindeki tekeli de Osmanlı İmparatorluğu'nun 1873'te kurduğu *İdare-i İnhisarîyeyi Duhan*'i etkisizleştirdi ve böylece bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun tütün üzerindeki kontrolü zayıflarken diğer yandan da Osmanlı tütün üreticileri üzerindeki Reji baskısı arttı.²⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli gelir kalemlerinin Düyûn-u Umumiye'ye devredilmesi, Osmanlı hükümetinin devlet gelirleri üzerindeki kontrolünü yitirmesine ve ülkenin yaşadığı finans krizinin artması ve siyasi gücünün azalmasına yol açtı.²⁶ Osmanlı hükümetleri, üreticileri koruyacak tedbirler alamayınca, Osmanlı üreticileri de yaşadıkları ekonomik zorlukları aşmak için kaçakçılık yapmaya yöneldi. Özellikle tütün kaçakçılığı diğer ürünlere göre daha fazlaydı. Çünkü tütünün tarladaki üretiminden pazarlanmasına kadar her aşamada denetlenmesi ve tütün üreticilerinin kazançlarının azalması büyük bir ekonomik ve toplumsal soruna ve de Osmanlı üreticilerinin tütünlerinin bir kısmını gizlice tüccara satarak gelir etmeye yani kaçakçılığı tercih etmelerine yol açmıştı. Tütün kaçakçılığı yapanlar arasında sivil ve askeri kurumlarda çalışanlar bile vardı.²⁷ Osmanlı gümrükleri genel

²⁴ Osmanlı İmparatorluğunda tütünün yasal olarak piyasada satılması için balyaların üzerinde mühürlü bandrol (denetim pulu) olması gerekiyordu. Bandroller hükümet tarafından üreticilere satılır, balya, sigara ve sigara kâğıtlarının üstüne yapıştırılırdı. 1861'de Rüsûmât Emaneti'nin kontrolü altına verilen tütün üretimi için de bir de nizamname hazırlanmıştı. *Rüsûmât Sahnemesi*, s. 141-143.; Ancak tütün üretimi ve satışının idaresi için Düyûn-u Umumiye Muharrem Kararnamesi'nde Nizamname'de yazdığı gibi tütün üzerindeki hakkını üçüncü bir kişiye devrederek 30 yıllık tütün tekeli 27 Mayıs 1883'de borç alacaklıları Avusturya adına Crédit Anstalt of Vienna, Almanya adına Berlin Bleichröder Bank Groups, Alman Banker S. Bleichröder ve Osmanlı Bankası Bank-ı Osmani-i Şahane'nin konsorsiyum ortaklığında kurulan *Societe de la Régie cointeéressée des Tabacs de l'Empire Ottoman* (Memalik-i Şahane Dühanları Müsterekül Menfaa Reji İdaresi) isimli şirkete verilmiş ve 1925'e kadar bu tekel devam etmiştir. Reji İdaresi, tütün üretiminden ilk yıl için 100.000 Lira gelir elde edileceğini ve yıllar bazında 32.000 lira artacağını belirtmiştir. Morawitz, "The Public Debt of Turkey", s. 281.; Düyûn-u Umumiye ve Reji hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Murat Birdal, *The Political Economy of Ottoman Public Debt, Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century*, I.B. Tauris, London, New York, 2010, s. 130-138.

²⁵ Reji'nin tütün üzerinde sahip olduğu güç ve Osmanlı hükümetleri ve üreticilerine yarattığı sorunlara ilişkin bkz., Mehmet Akpınar, "Reji İdaresi (1908-1925)", Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi, 1998 Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.; Oktay Gökdemir, "Aydın Vilayetinde Tütün Rejisi" Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994.; Dıgıroğlu, Trabzon Reji İdaresi -1883-1914; Filiz Dıgıroğlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912), *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, S.43, (2014), s. 227-272.

²⁶ Morawitz, "The Public Debt of Turkey", s. 286-288.

²⁷ Örneğin jandarma erleri tütün kaçırırken yakalanmıştı. *BOA, BEO*, Dosya No.2411, Gömlek No.180755, 6 Receb 1322 (16 Eylül 1904).

olarak sahillerde yoğunlaştığı, tütün kaçakçılığının yoğun olduğu iç bölgelerde gümrük kontrolü gerektiği şekilde yapılamadığı için Reji İdaresi Osmanlı hükümetlerinden kaçakçılara karşı yardım talep etti. Ancak olumlu yanıt alamayınca Reji İdaresi de kendi tedbirlerini aldı. Reji İdaresi tütün kaçakçılığını önlemek için adeta bağımsız hareket ederek memur ve erkek ve kadın kolculardan oluşan silahlı çalışanlar ordusu kurdu.²⁸ Osmanlı Hükümeti, Reji Nizamnamesi'ne göre Reji'nin kolcularına genel kolluk görevi değil sadece tütün kaçakçılığını engellemek için silah taşıma izni vermişti. Bununla birlikte Reji kolcuları, kaçakçılık vakalarını tespit için jandarma ile birlikte denetimlere katılıp üst ve eşya araması yapabiliyordu.²⁹ Reji İdaresi'nin kaçakçılığa karşı memurları ve kolcuları aracılığı ile Osmanlı devlet görevlilerinden ayrı olarak önleyici tedbirler alması, Reji ve üreticiler arasında ölümle de sonuçlanan çatışmalara yol açmıştı.³⁰ Reji İdaresi'nin bu baskıcı politikaları tütün üreticileri ve hatta tüccarları bile bıktırmış ve Reji'yi protesto etmişlerdi.³¹ Reji'nin politikalarından hoşnut olmayan yerel askeri ve sivil otoriteler de, çoğu kez Reji kolcularının silahlarına el koyup halka karşı kullanmalarını engellemişti. Hatta Osmanlı valileri de bazen Reji Nizamnamesi'nin 37. maddesinde yazılı olmasına rağmen Reji kolcuları kaçakçılık yapanlara baskın düzenlediğinde onlara destek vermemiş ve jandarmayı da bu baskınlara göndermemişti.³²

Öte yandan Osmanlı halkı ve Reji kolcuları arasındaki çatışmalar, Osmanlı hükümetlerini de rahatsız etmiş ve bazen Reji'nin taleplerine yardımcı olmayarak tepkilerini göstermişlerdi. Fakat bu tutum süreklilik göstermemiş bazen Osmanlı hükümetleri ile Reji İdaresi arasında uzlaşma da sağlanmıştı. Örneğin, Amerikan Tütün Tekeli'nin

²⁸ Reji İdaresi'nin görevlendirdiği kadın kolcuların ne zaman göreve başlatıldığı ve nasıl çalıştırıldığı konusunda bir bilgiye ulaşamadım. Reji'nin 1897'de İzmir'de 37 kadın kolcusu olduğu ve 1908'de Trabzon'da da Reji İdaresi için çalışan kadın kolcular görevlendirildiğine ilişkin bilgiler bazı akademik çalışmalarda bahsedilmiştir, bkz. Akpınar, "Reji İdaresi (1908-1925)", s. 76-77.; Gökdemir, "Aydın Vilayetinde Tütün Rejisi", s. 105; Dıgıroğlu, "Trabzon Reji İdaresi -1883-1914, s. 127-128.

²⁹ Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908, Reaction to European Penetration*, New York University Press, New York, London, 1983, s. 28.; Reji'nin kadın kolcuları da erkek kolcular gibi halka kötü davranıyordu. Reji'nin kadın kolcularının kadınlara yönelik kötü davranışları Trabzon örneğinde olduğu gibi gazetelere bile yansımıştır. Mehmet Akpınar, Trabzon'da yayımlanan 11 Eylül 1908 tarihli *Feyz Gazetesi*'nden aktardığı haberde Hacı Nasuhzade Ali Nazif Efendi ve Eşi'nin Trabzon Valiliği'ne bir dilekçe vererek Trabzon'daki Reji Nezareti'ne bağlı olarak Trabzon'da görev yapan kadın kolcuları şikayet etmişti. Ali Nazif Efendi ve eşi, kadın kolcuların yoldan geçen kadınların kaçak tütün kaçıtırıp kaçırmadığını anlamak için hoş olmayan bir şekilde arama yaptıklarını ve hatta bu aramalarında kadınların başlarını zorla açtırma cürretinde bulduklarını belirtmiş ve hoş olmayan bu durumun önlenmesini istemişlerdi. Akpınar, "Reji İdaresi (1908-1925)", s. 76-77.

³⁰ Kaçakçılar tütün dışında eşkialara silah da satmaya başlamış bunun üzerine Osmanlı hükümetleri tedbir almaya başlamıştır. Quataert, *Social Disintegration...*, s. 20-39.

³¹ Quataert, Osmanlı hükümetlerinin tütün üreticilerinin protestolarına bir yere kadar müsaade ettiğini, ulema ve tüccarın İran'dakinin aksine bu protestolara destek vermediğini görünce protestoları kolayca bastırıldığını yazar. Quataert, *Social Disintegration...*, s. 13, 15-21, 34-40, 162.

³² Donald Quataert, Aydın Valisi Kamil Paşa Reji'ye yardımcı olmadığı için 1900'lerde Aydın'da kaçakçılık arttığını belirtir. Quataert, *Social Disintegration...*, s. 21-25, 29-37, 162.

1899 sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan Amerika Birleşik Devletleri'ne tütün ihracatı yapması Reji ve Osmanlı hükümeti arasındaki uzlaşma ile mümkün olabilmişti. Hatta bazı durumlarda Osmanlı hükümetleri, 1905'te Aydın'da çıkan ayaklanmayı basturmak için Reji'den de kolcu desteği istenmesi örneğinde olduğu gibi Reji'den yardım da talep etmişti.³³ Ancak Osmanlı hükümetleri ve Reji İdaresi arasındaki işbirliği her zaman Reji'nin beklediği gibi değildi. Her ne kadar 1908 sonrasında İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde Reji ile Osmanlı hükümetleri arasında işbirliği artmış ve kaçakçılık önlenerek Reji'ye yardımcı olunmuşsa da bunun her zaman olduğunu söylemek mümkün değildi.³⁴ Örneğin, İstanbul Reji Baş Müdüriyeti 6 Mart 1910 tarihli bir yazı ile tütün kaçakçılığının önlenmesi için hükümetten yardım istemişti. Dahiliye Nezareti'nden İstanbul Valiliği'ne gönderilen 12 Mart 1910 tarihli bir yazıya göre; Gebze bölgesindeki Reji Müdüriyeti Gebze'nin Merkeb(p)li köyündeki evlerde kaçak tütün ve Gebze bölgesinde kadınlardan oluşan kaçakçı grupları bulunduğunu tespit edip bunu kaymakamlığa bildirmiş ve jandarmalar vasıtasıyla kaçak tütün bulunduğunu söylediği evlere baskın düzenlenmesi ve kadın kaçakçıların üstlerinin aranmasında yardımcı olunmasını istemişti.³⁵ Dahiliye Nezareti, İstanbul Reji Baş Müdüriyeti'ne gönderdiği bir yazı ile Reji Nizamnamesi'nin 3. maddesinin son fıkrasında yer aldığı gibi Osmanlı hükümetinin kaçakçılığı yasaklamış ve bu yasağı uygulamak için her türlü yardımı vereceğini beyan etmiş olmasına rağmen jandarmanın bu konuda yardımcı olamayacağını bildirmişti. Çünkü yine Reji Nizamnamesi'nin 65. maddesine göre kaçak takibi için evleri arama işinin hükümetçe değil Reji tarafından yapılması gerektiği ama buna rağmen, şimdiye kadar hükümetçe bu konuda Reji'ye yardım edildiği de belirtilmişti.³⁶ Dahiliye Nezareti'nin İstanbul Reji Baş Müdüriyeti'nin yardım talebini geri çevirmesinde Reji Nizamnamesi'ndeki maddeler dışında aslında başka ve daha önemli bir sebep vardı ki bu da kadın kaçakçıların üst aramalarını erkek görevlilerce yapılmak istenmesinin uygun görülmemesiydi. Örneğin İstanbul Valiliği bu konu çerçevesinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, Gebze bölgesindeki kadın kaçakçıların zabıta memurları tarafından aranmasının kabul edilemez olduğu (memurini zabıta marifetiyle taharrisi her veçhile gayr-i muvaffik olduğundan) ve bu nedenle kadın kaçakçıların üst aramasını yapmak üzere Reji İdaresi tarafından kolcu kadınlar görevlendirilmesinin münasip olacağını bildirmişti. Valiliğin bu önerisi, Rüşûmât Emaneti'nin o dönem bağlı olduğu Maliye Nezareti'nce de desteklenmişti. Hatta Maliye Nezareti, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 26 Temmuz 1910 tarihli yazısında köylü kadınların erkek zabıtalardan aranmasının kabul edilemez olduğu ve

³³ Quataert, *Social Disintegration...*, s. 13, 15-21, 34-40, 162.

³⁴ Quataert, *Social Disintegration...*, s. 29-33.

³⁵ BOA., *Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri* (bundan sonra *DHM.MUİ.*), Dosya No.73-2, Vesika No.21(bundan sonra 73-2/21), 24 Recceb 1328 (1 Ağustos 1910).; Yazıda bahsedilen İzmit bölgesi 1900'lerde sıkça tütün kaçakçılığı vakalarının olduğu ve Quataert'in aktardığına göre bölgede üretilen tütünün %60'ının kaçırıldığı bir yer. Quataert, *Social Disintegration...*, s. 34-37, 162.

³⁶ BOA., *DHM.MUİ.*, 73-2/21.

aramanın ancak kolcu kadınlar tarafından yapılması gerektiğini bildirmişti. Nezaretler ve Valiliğin bu konudaki ısrarı üzerine Reji İdaresi de kadın kaçakçılarının üst aramasını yapmak üzere Haydarpaşa, Beyoğlu ve diğer mahallerde altı adet kadın kolcu görevlendireceğini bildirmiş ve sorun bu şekilde çözülmüştü.³⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların karıştığı kaçakçılık olayları ve Reji'nin tütün kaçakçılığı ile mücadele yöntemi ve Osmanlı devlet kurumlarının bu yönetime yaklaşımları hakkında önemli bilgi veren bu yazışma aynı zamanda hem Reji'de hem de Osmanlı gümrüklerinde kadın kolcu istihdamında etkili olan nedenlere ilişkin önemli bir örnektir.

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kaçakçılığı yapılan şeyler sadece tütün gibi ekonomik değeri olan ürünler değildi. Vergi gelirleri Düyûn-u Umumiye ve Reji'ye devredilmemiş ve genel olarak ülke toprakları dışına çıkarılması veya ülke topraklarına getirilmesi izne tabi olan ve ancak Osmanlı jandarma ve gümrük görevlilerinin önlem almasını gerektirecek şeylerin de kaçakçılığı yapılmaktaydı. Eşya veya çeşitli hammadde dışında silah, patlayıcı madde, siyasi bildiri, broşür, gazete, dergi ve kitaptan oluşan çeşitli yazılı ve basılı evrak da kaçakçılığı yapılan şeylerdi ve bunlarının kaçakçılığı özellikle dönemin siyasi koşullarına bağlı olarak 19. yüzyıl ortalarından itibaren artmıştı. Ateşli silahlar ve yazılı ve basılı siyasi evraklar özellikle Osmanlı yönetiminden bağımsızlıklarını elde etmek için mücadele eden Bulgar, Makedon ve Ermeni milliyetçi örgüt ve cemiyetlerinin siyasi ve silahlı mücadelelerinde kullandıkları araçlardı.³⁸ Özellikle, Ayastefanos Antlaşması sonrası, Bulgarların Doğu Rumeli Vilayeti'ni ele geçirmek için başlattıkları girişimlerin, 1885'te bu bölgenin Bulgaristan'a ilhakı ile sonuçlanması Bulgar ve Makedon milliyetçi örgütlerini umutlandırmıştı. Bu örgütler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya'dan da çekilmesi için 1900'lü yılların başlarından itibaren Rumeli'deki siyasi faaliyetlerini arttırdılar.³⁹ 1903

³⁷ BOA., DHMMUİ., 73-2/21. Dıġıroġlu da İzmıt bölgesindeki kadın kaçakçılarla ilgili Reji ve Dahiliye Nezareti arasında yapılan bu yazışmaya *Trabzon Reji İdaresi -1883-1914* başlıklı kitabında adı geçen belgeyi de kullanarak kısaca yer vermişür, bkz. s. 127.

³⁸ Osmanlı topraklarında başlayan bağımsızlık hareketleri 1800'lerin başından itibaren Yunanistan'dan tüm Balkanlara kadar yayıldı. Yunan, Arnavut, Bulgar ve Sırlar Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını elde etmek için Makedonya bölgesinde silahlı ve siyasi propagandalarla ı mücadele ettiler ve Osmanlı kurum ve görevlileri ile Müslüman halka karşı saldırılar düzenlediler. Rus Çarlığı ve Avrupalı devletler de bu ülkelere destek verdi ve 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Rumelide sular durulmadı. Doğu Rumeli Bulgar, Sırp, Ulah ve Yunanlıların ortak kurdukları IMRO (Internal Macedonian Revolutionary Organization-Dahili Makedonya Devrimci Örgütü) ve EMRO (External Macedonian Revolutionary Organization- Harici Makedonya Devrimci Örgütü) ve benzeri örgüt ve çetelerin desteğiyle Bulgaristan tarafından ilhak edildi. İmparatorluğun Balkan toprakları Balkan Savaşları'ndaki yenilgi sonrası Midye-Enez hattına kadar geriledi. Stanford Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire...*, s. 195-205, 209-210.; Ayrıca bkz. Fikret Adanır, "The Macedonian Question: The Socio-Economic Reality and Problems of Its Historiographic Interpretation", *International Journal of Turkish Studies*, c. 3, S. 1 (1985), s. 4364.

³⁹ İmparatorluğun 1877-1878 Savaşı sonrası Balkanlarda yaşadığı toprak kaybı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesine yardımcı olan süreç için bkz., Svetozar Tonjoroff, "Bulgaria and the Treaty of Berlin", *The North American Review*, c. 188, S. 637, Aralık 1908, s. 834-840, s. 833-841. Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları (Dergisi)*, c. IX, İstanbul, 1989, s. 209-234, s. 213-215.; Adanır, "The Macedonian Question", s. 62-64.

yılında *IMRO* (Internal Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization - Dahili Makedonya Devrimci Örgütü) üyesi komitecilerin başlattığı “İli’nden İsyanı” Makedonya’dan Edirne’ye kadar geniş bir alanda etkili oldu. Bu isyan sırasında komiteciler adam kaçırmadan öldürmeye, Osmanlı güvenlik görevlileri ve kurumlarına saldırıya kadar birçok yasadışı eylemde bulundu. . Bu olaylar yabancı basında da yer almıştı. Örneğin, 13 Ağustos 1903 tarihli New York Times ve 12 Ağustos 1903 tarihli Evening Post gazetelerinde yer alan habere göre IMRO’nun liderlerinden Bulgar Boris Petrov Sarafov’un yönlendirdiği isyancılar, 9 Ağustos’ta Zibefçe Gümrük Binası’nı dinamit ile havaya uçurmuşlardı. Gazetelerde yer alan habere göre isyancılar Sarafov Oriental Railways (Orient Express demiryolu şirketi)’in müdürlerini demiryolları ile seyahat etmek isteyen yolculara bilet satmamaları için tehdit etmiş, uyarıları dikkate alınmaz ise demiryollarının havaya uçurulacağını söylemişti. Evening Post ise çıkan olaylarda 600 kişilik komitecilerin Türk birlikleri ile çatıştığını ve hatta 100 tane askeri öldürdüklerini yazmıştı. Ayrıca gazete haberlerine göre komiteciler Kitchevo ve bölgedeki Türk askeri garnizonuna destek verdikleri için Drongovo Köyüne saldırıp tahrip etmişlerdi. New York Times’ın haberinde Makedonya’daki Türklerin de Bulgar “devrimcilerine” karşı mücadele etmek için örgütlendiği bilgisi de verilmişti.⁴⁰ Bu olaylarla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak Bulgar ve Makedon örgütlerinin Osmanlı kurum ve personeline ve halka yönelik saldırılar yapması ve bölge halkını isyana teşvik etmesi üzerine Osmanlı hükümeti bölgedeki tedbirlerini artırmış ama bu tedbirler olayları bitirmek için yeterli olamamıştı.

Makedonya bölgesi, Bulgar ve Makedon milliyetçi örgütleri dışında Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit’in baskıcı yönetim politikalarına karşı çıkan ve onu tahttan indirmek ve Osmanlı Parlamentosu’nun yeniden açılmasını zorlamak için harekete geçen Genç Türkler (Jön Türk) ve diğer muhalif grupların da çalışmalarını sürdürdüğü bir bölgeydi. Sultan II. Abdülhamit’e karşı mücadele eden Genç Türkler’in siyasi mücadelelerindeki önemli araçlar yazılı ve basılı siyasi içerikli evraklardı. Bu evraklar onların siyasi mücadelelerine destek veren yabancı dostlarının aracılığı ile yabancı posta şirketleri üzerinden ülkeye sokulmakta ya da ülke dışına çıkarılmaktaydı.⁴¹ Genç Türk’lerin yazılı ve basılı evraklardan oluşan siyasi propaganda araçları, gizli yazışmaları ve hatta silahları Balkanlardan, İzmir’den Trabzon ve Arap ülkelerine kadar geniş bir alana kaçak yollardan aktarılıyordu.⁴²

⁴⁰ *New York Times*, 11 Ağustos 1903.; *Evening Post*, c. LXVI, S. 37, 12 Ağustos 1903, s. 5.

⁴¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki Cemiyeti*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1980, s. 57- 62.

⁴² Genç Türkler Kıbrıs ve Mısır’da bile propaganda yapıp destek toplamaya çalışmış ve hatta Makedonya’da IMRO ile de işbirliği yapmıştı. İttihat ve Terakki örgütü üyesi Niyazi Bey’in birliği ile birlikte Resne’de dağa çıkması bu topraklardaki işbirliği ve Genç Türklerin faaliyetlerinin ne düzeye ulaştığını göstermesi açısından önemli bir örnektir. Hanioglu, *Preparation for a Revolution*, s. 77-78, 94, 104-124, 167-173, 242-249, 257, 413.; Süheyl Sapan, “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arap Yarımadasında Silah Kaçakçılığı (1892-1910)” *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 27, 2005-2006, s. 81-94.

Bu gruplar dışında Ermeni milliyetçi örgütleri de 19.yüzyılda Doğu Anadolu topraklarını da katarak bağımsız bir devlet kurmak yani büyük Ermenistan'ı yaratmak için harekete geçmişti. Ermenilerin siyasi talepleri Ayastefanos Antlaşması ile yabancı devletlerin desteğini alarak hızlandı ve bu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahalesini arttıracak boyuta ulaştı. Ermenilerin siyasi mücadeleleri, silahlı mücadeleye dönüşünce Anadolu'daki silah ve patlayıcı madde kaçakçılığı arttı. Genç Türkler de siyasi mücadelelerinde Hınçak ve Taşnaksutyun gibi Ermeni örgütlerinin desteğini alınca özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu bu örgütlerin siyasi yazışmalarının ülke dışına çıkarılması ve ülke dışından siyasi yazışma ve silahların gizlice ülkeye kaçırılmasında önemli noktalar oldu.⁴³ Ülke topraklarında Rumeli, Anadolu ve hatta Arap Yarımadası'nda da silah kaçakçılığının artışı ve bu silahların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanılması üzerine Osmanlı hükümeti 1909'dan itibaren ayrılıkçı siyasal faaliyetlere destek veren ve silah satan yabancı devletleri uyarıyordu.⁴⁴ Hükümet ayrıca Osmanlı arşiv belgelerinde *esliha* (silahlar), *eczâ-i nariye* (her türlü patlayıcı madde), *evrak-ı muzırta* (sakıncalı evrak) ve *esya-i memnu* (ancak izinle ithal veya ihraç edilebilecek mallar) olarak geçen maddeler şeylerin ülkeye gizlice sokulması veya çıkartılmasını önlemek için sıkı tedbirler almaya başlamıştı.⁴⁵ Bu tedbirlerin en önemlisi, sınır ka-

⁴³ Hanioglu, *Preparation for a Revolution*, s. 95-104, 116-117.; Ermenilerin kaçakçılık faaliyetlerine dair ayrıca bkz. Brad Dennis, "Kurdish-Armenian Relations in the Late Ottoman Empire: Power Structures and Interactive Behaviour" Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Utah Üniversitesi, Orta Doğu Çalışmaları/Tarih, ABD, 2008, s. 76-92.

⁴⁴ *Rûsûmât* Emaneti'ne iletilen emirlerde Memalik-i Şahane'ye özellikle Aydın ve Selanik vilayetlerine av tüfeği, fişek, kovan ve kapsüllerin ithalinin yasaklandığına dair bir malumat olmadığı bildirilirken, bölgenin hassas durumundan dolayı Rumeli vilayetlerine ancak iki-üç yüz metre mesafeye tesir edecek çapta bulunan av tüfeklerinin ithalinin yasaklandığı ama bu çapta olmayan av tüfeklerinin ithaline izin verildiği bildirilmişti. *BOA., BEO.*, Dosya No.2388, Gömlek No.179092, 1 Cemâziyelâhîr 1322 (13 Ağustos 1904.); Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", s. 209-234.; Sapan, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arap Yarımadasında Silah Kaçakçılığı (1892-1910)", s. 83-90.

⁴⁵ 1918'de kabul edilen 143 Numaralı Gümrük Kanunu'nun 44. maddesine göre de ateşli, yanıcı ve patlayıcı silahların (revolver) gibi silahları ruhsat almadan imal etmek ve bunların ülkeden ihracı veya devlete ithali yasaktı. Yine Gümrük Kanunu'nun 17. maddesi'ne göre özel nizamname (nizamat-ı mahsus) ile ithali yasaklanmış olan eşyanın transitü veya aktarılması da yasaklanmıştı. Ayrıca yasak olan şeylerin Meclis-i Vükela kararınca da değiştirilebildiği bu maddede belirtilmişti. Öte yandan "Kaçak, Hile ve Ahkâm-ı Cezaiye" başlığı altındaki 63. madde de ithali, transit geçişi veya ihracı yasak veya uygun olan (caiz) ve ihracat vergisine tabii eşyaları gümrüğe getirmeksizin veya ruhsat almaksızın gümrük idaresinin veya gümrükçe tayin olunan yerden başka bir yere nakletmek de kaçakçılık olarak kabul edilmişti. 64. Madde ile kaçırılan veya kaçırılmasına teşebbüs edilen eşyaya el konulması ve 78. madde ile ithali serbest olduğu halde görevlilerden saklanan eşyalar da kaçak eşya olarak kabul edilmişti. Gümrük Kanunu'nun 76. maddesi ile gümrük görevlilerine ithali yasak olan eşya ile gümrük vergisine tabi olan eşyayı kaçırarak bir ev veya başka bir yere firar eder veya sığırsa (iltica) bu kişiyi gece olsa dahi takip edip bulunduğu yere girebilme yetkisi ve bu yerleri detaylı arama yetkisi verilmişti. 77. Maddeye göre eğer bir yolcunun üzerinde gümrük vergisine tabi veya tabi olmayan eşya gizlediğine şüphe edilirse, yolcu kendi rızası ile bu eşyayı göstermez ve kendisine verilen ihtarı imzalamaz ise yolcunun üstü ve eşyalarını aranacaktır. Gümrük Kanunu'nun 84. maddesi'nde de kaçakçılığa aracılık eden ve kaçakçılık yapanlardan her bir eşya için eşyanın bedelinin iki katı vergi alınacağı belirtilmiştir. 114. Madde ile gümrüklerde güvenliği sağlayan gümrük memurlarının

polarındaki karakollarda görev yapan ordu birlikleri, gümrük muhafaza memurları ve kolcular aracılığıyla bu tür şeylerin kaçakçılığının önlenmesiydi. Sınır ve gümrük kapılarından giriş ve çıkış yapan yolcular ile ülkeye gelen ve ülkeden gönderilen postalar ile her türlü mallar sıkı aramalara tabi tutulmuştu.⁴⁶ Gümrüklerde yapılan kontroller sırasında bazen sakıncalı olmayan evraklara da el konulduğu oluyordu. Çünkü her ne kadar gümrüklerdeki muayene memurları Türkçe ve Fransızca ya da diğer bir Avrupa dili bilenlerden seçiliyor olsalar da, Türkçe olmayan her yazılı ve basılı materyalden de şüphe etmekteydiler. Evrakın yazıldığı dili bilmeyen ve hatta Osmanlıca bir eseri okuyamayan kolcu ve muayene memurunun şüphesi de sakıncalı olmayan evraklara el konulmasına neden oluyordu.⁴⁷

Ancak kara ve sahil gümrüklerindeki bu sıkı kontrollere rağmen yasak kabul edilen silah dahil her şey Osmanlı topraklarına gizlice getirilmekte veya buradan kaçırılmaktaydı.

Osmanlı Gümrüklerinde Kadın Kolcu İstihdamı

Anadolu ve Rumeli topraklarında 19.yüzyılda artan kaçakçılık, genellikle erkekler tarafından yapılmaktaydı ya da öyle biliniyordu. Ancak görünen o ki erkek görevlilerin çalıştığı gümrüklerdeki kontrollerde yakalanmamak için yasak olan şeylerin kaçırılmasında erkek görevlilerin üst araması yapamayacağı kadınlar da aracılık etmeye başlamıştı. Ülke toprakları içinde gerçekleşen ve kadınların da karıştığı kaçakçılık olaylarını önlemede jandarma ve Reji İdaresi'nin kolcuları etkili olurken ülkenin sahil ve kara sınırlarında bu konuda bir tedbir alınmamıştı. Ancak Rüşûmât Emaneti, ülkeye çeşitli ulaşım araçları ile gelen kadın yolcuların kaçakçılık yaptığına dair ihbarlar alınca bu kaçakçıları yakalamak için Anadolu ve Rumeli'deki sahil ve kara sınırlarında yoğun yolcu ve eşya giriş çıkışının yapıldığı gümrük kapılarında kadın kolcu istihdam etmeye karar vermişti.

Ekonomik ya da siyasi hangi gerekçelerle olursa olsun kadınların da kaçakçılık yapması aynı zamanda hemcinslerine yeni bir iş imkanı yaratmıştı ki bu durum aslında

silah taşıma ve görevleri esnasında onlara silahla karşılık veren olur ise kendilerini korumak amacıyla silah kullanma yetkisi verilmişti. 121. madde ile Gümrük Kanunu'nu uygulama görevinin Maliye Nazırı ile kendileri ile ilgili görevlerden dolayı Dahiliye, Bahriye ve Adliye nazırlarında olduğu belirtilmiştir. *Düstur*, Tertib-i sâni, C. 10, s. 459, 460, 462, 472-76, 479, 483, 488.

⁴⁶ *Rüşûmât Emaneti* ve Posta Nezareti emrinde çalışan memurlara postane ve gümrüklere gelen kitap ve risalelerin muayenesinde dikkatli olmaları sakıncalı olanları tespit edip bildirmeleri istenmişti. *BOA.*, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemî* (bundan sonra *MEMKT*) Dosya No.681, Gömlek No.10, 27 Şevval 1320 (27 Ocak 1903).

⁴⁷ Örneğin, bir yolcunun eşyaları arasında Ahmet Cevdet Paşa'nın yazdığı *Tarih-i Cevdet* başlıklı kitap, İnebolu *Rüşûmât Nezareti*deki görevliler tarafından sakıncalı bulunarak el konulmuş ancak yanlışlıkla anlaşılınca kitap alıcısının bulunduğu Çorum'a gönderilmişti. *BOA.*, *MF MKT*, Dosya No.655, Gömlek No.25, 20 Cemâziyelevvel 1320 (25 Ağustos 1902).

kadınların yaşamlarındaki farklı tercihleri göstermiş oluyordu. Birçok Osmanlı kadını 19.yüzyıldan itibaren yaşamlarını sürdürebilmek için önce tekstil alanında işçi olarak, ardından ebe ve öğretmen ve daha sonra da kadın hapishanelerinde kolculuk gibi güvenlik hizmetinde çalışarak çalışma yaşamında aktif olarak yer almışlardı. Bu son üç meslek aşında Osmanlı kadınlarının gümrük kolculuğu öncesinde kamu hizmeti vermek üzere devlet görevlisi olarak da çalıştırıldıklarına önemli bir örnekti.⁴⁸ 20. yüzyıl başlarında ise Osmanlı kadınları gümrük kolculuğu görevi ile birlikte hemşire, özel şirket ve devlete ait kurumlarında memur olarak da istihdam edilmişti. Hatta I.Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'na bağlı olarak kurulan kadın amele taburunda ordunun ihtiyacı olan giyim eşyasını üretmek ve temizlik hizmetlerini yapmak üzere görevlendirilmişlerdi.⁴⁹ Ancak geçimini meşru yollardan sağlayan bu Osmanlı kadınları yanında geçimini kaçakçılık yasadışı işlerden sağlayan kadınlar da vardı. Ülke toprakları içinde Düyûn'u Umumiye ve Reji'nin kontrolündeki ürünlerin kaçırılmasında Osmanlı tebaası olan kadınlar yer alırken, ülke sınırlarındaki kaçakçılık olaylarında daha çok yabancı kadınlar aktifti. Rüsûmât Emaneti'nin istihdam ettiği kadın kolcuların görevi de sadece kadın yolcuların üst ve eşya aramalarını yaparak, onların siyasi evrak, silah, patlayıcı madde ve ancak izinle ithal veya ihraç edilebilecek şeyleri kaçırıp kaçırmadıklarını tespit etmek ve bunu yetkililere bildirmektir. Kadın kolcu görevlendirmeden önce Rüsûmât Emaneti gelen ihbarları değerlendirip gümrüklerden giriş yapan kadın yolcuların üst aramalarını ücret ödeyerek Reji İdaresi'nin kadın kolcularına yaptırmaktaydı. Hatta Reji'nin kadın kolcuları, Reji'nin gelirlerine el koyduğu tütünün kaçırılmasını önlemek için görevlendirdiği kadın kolcular nöbette bulunduğu bölgelerde kadın yolcuların üst aramalarında tespit ettikleri silahları, onları taşıyan kişilerle birlikte Osmanlı güvenlik görevlilerine teslim ederek yardımcı olmaktaydılar. Örneğin tütün üretiminin yapıldığı Manastır girişindeki Nizamiye Karakolu'nda görev yapan Reji İdaresi hizmetindeki kadın kolcu, 23 Haziran 1906 tarihinde Manastır bölgesinde damadıyla birlikte seyahat eden Hıristiyan bir kadın yolcunun tütün kaçırıp kaçırmadığını tespit etmek için yaptığı üst aramasında bu yolcunun kuşağında dolapsız revolver bulmuştu. Bukova köyünden oldukları öğrenilen iki yolcuya revolveri

⁴⁸ Adliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Ağustos 1882 tarihli bir yazıda; Dersaadet Ceza Bidâyet Mahkemesi (Osmanlı döneminde Asliye Mahkemesi) İstintak (Sorgulama) Dairesi'nce Zabtiye İdaresi'ne bağlı Muvakkat Tevkifhane-i Hapishane-i Umumiye (Genel Hapishaneler Geçici Tutukevi)'de tutulan kadın suçluları kontrol etmek amacıyla 250 kuruş ücret ve bir çift ekmelekle ile güvenilir bir kadının görevlendirilmesi istenmiştir. Bu ücret ve ekmelekle bedelinin de Hapishanenin bütçesi yeterli olmadığı için Dahiliye Nezaretince karşılanması talep edilmiş ve bu talep Sultan tarafından da onaylanmıştır, bkz. BOA, *İrade Şura-yı Devlet* (bundan sonra *İ.Ş.D.*) Dosya No.60, Gömlek No.3468 (bundan sonra 60/3468), 14 Şevvâl 1299 (29 Ağustos 1882).; Kadın hapishanelerinde kadın gardiyan ya da eski adıyla kolcular 1900'lerde de görevlendirilmiştir. Kadın gardiyanların çalışmaları hapishaneler ve maaşlarına dair bir tablo için Bkz. Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), c. XXIX, s. 47, 2010, s. 102, s. 83-102.

⁴⁹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.; Zafer Toprak, "Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, s. 51 (1988), s. 34-38.

nereye götürdükleri sorulduğunda erkek yolcu silahı yerde bulduklarını ve dolabını eve bırakıp silahı tetiksiz haliyle tüfek tamircisine götürdüğünü söylemişti. İfadelere yansıyan boyutu ile ilginç olan bu olayda Rumeli bölgesinde kullanılması izne tabi olan revolver gibi o dönem yaygın olarak kullanılan bu silahın neden erkek yolcu da değil de kadın yolcu da bulunduğu da şüphelenilmesi gereken bir durumdu. Ancak bu durum yeterince soruşturulmamış ve üstelik Reji kolcularının ismini dahi sormadıkları bu iki yolcu teslim edildikleri bölgedeki Alay Komutanlığı'nda da isimleri sorulmadan kısa bir soruşturma sonrasında serbest bırakılmışlardı. Ancak isimleri dahi sorulmadan bu yolcuların serbest bırakılması daha sonra sorun yaratmış ve Alay Komutanlığı yolcuları yakalama girişiminde bulunmuşsa da bir sonuç elde edilememiştir.⁵⁰ Bu yolcuların hangi gerekçe ile serbest bırakıldığı belgelerden net anlaşılmazsa da Osmanlı devlet görevlileri her zaman bu kadar dikkatsiz davranmamış ve gereken tedbirleri almıştı. Rüsûmât Emaneti, Reji İdaresi'ne bağlı çalışan kadın kolcuların olmadığı noktalarda yani sınır gümrüklerinde yasak kabul edilen şeylerin kaçakçılığı artınca tedbir olarak, Anadolu ve Rumeli bölgesindeki gümrük kapılarında kadın kolcu istihdam etmeye başlamıştı. Bu gümrük kapıları, Anadolu'da Mudanya, İzmir ve Trabzon ve Rumeli Bölgesi'nde Bulgaristan Hatt-ı İmtiyazı (Bulgaristan Demiryolu hattı) üzerinde bulunan Cısr-i Mustafa Paşa, Cuma-i Bâlâ'ya bağlı Barakova, Avramova, Devebağirtan, Karataş, Zibefçe, Rojen, Tımraş, Konak, Zabernovo, Karagözler ve Malkoçlar'da bulunuyordu.⁵¹

Anadolu'daki Gümrük Kapılarında İstihdam Edilen Kadın Kolcular

Anadolu'da kadın kolcu görevlendirilen gümrük kapıları Mudanya, İzmir ve Trabzon gibi sahil sınırlarında yer alan şehirlerde bulunuyordu ve Anadolu'daki kadın kolcu talebi ilk olarak Mudanya İskelesi'ndeki gümrük için yapılmıştı.⁵² Osmanlı güm-

⁵⁰ Bu iki yolcunun aranması sırasında orada görev yapan ve yolcuları Alay Komutanlığı'na teslim eden Ali ve Lala Ali lakaplı iki Reji kolcusunun Hamidiye Komiserliği'nde verdikleri 8 Temmuz 1906 tarihli ifadeleri için bkz., *BOA., Rumeli Müfettişliği Müteferrik Evrak* (Teftişât-ı Rumeli Evrakı-bundan sonra *TFR.I..M...*), Dosya No.12, Vesika No.1167 (bundan sonra 12/1167), 1324.6.3 (3 Cemâziyelâhir 1324-25 Temmuz 1906).

⁵¹ Cısr-i Mustafa Paşa, Cuma-i Bâlâ (Yukarı Cuma-Gorna Dzhumaya)'ya bağlı Barakova, Devebağirtan, Avramova ve Karataş bugün Bulgaristan sınırları içinde yer alan şehirlerdir. Bugünkü ismi Svilengrad olan Cısr-i Mustafa Paşa, Hasköy (Khaskovo) İli'ne bağlı bir ilçedir. Cuma-i Bâlâ'nın bugünkü ismi Blagoevgrad'dır ve Avramovo, Devebağirtan ve Karataş Blagoevgrad'a bağlı yerleşimlerdir. Barakova ise bugünkü ismiyle Barakovo Köstendil İli'ne bağlı bir ilçedir. Osmanlı döneminde Kosova Vilayeti'ne bağlı olan Zibefçe (Zibefche- Viševce) ise bugün Sırbistan toprakları içindedir ve Vranja şehrine bağlı bir köydür. Bahsi geçen köy ve şehirlerin harita üzerindeki konumları için bkz. EK.1.

⁵² *BOA, BEO*, 1718/128824.; Mudanya İskelesi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1400'lü yıllardan itibaren önemli bir Osmanlı gümrük noktası olarak hizmet etmiş, Arabistan, Hindistan ve İran'dan gelen malların gümrük vergisi bu iskelede ödenmişti, bkz. Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, s. 17, 34.; Mudanya İskelesi'nin görünümü için bkz. EK-2.

rük idaresi Rüsûmât Emaneti Mudanya'daki gümrükte kadın kolcu istihdam etmek isteğini gerekçeleriyle birlikte 5 Eylül 1901 tarihli bir yazı ile Sadarete (Başbakanlık) bildirmişti. İlgili yazıda, Mudanya İskelesi'ne haftada 3-4 defa gelen vapurlarla çok sayıda yolcu gelip gitmekte olduğu ve bunların yasak şeyler kaçırmaması için dikkat edildiğini ancak buna rağmen kadınların da silah, yasak evrak ve eşya kaçırılmasına aracılık ettikleri istihbaratının alındığı bilgisi verilmişti. Ancak yazışmalarda kadın yolcularda yasak kabul edilen şeylerin nasıl bulunduğu dair bilgi verilmemişti. Rüsûmât Emaneti aldığı ihbar üzerine Mudanya İskelesi'nden giriş yapan kadın yolculardan şüphe edilenlerin üst aramasını yapmak üzere aylık 3 Mecidiye ücretle bir kadın kolcu istihdam edilmesini talep etmişti. Bu kolcuya ödenecek ücret bedeli olan 57 kuruş çeşitli kalemlerden karşılanacağı için de Sadaret'ten izin verilmesini istemişti. Sadaret Makamı Rüsûmat Emaneti'nin talebini uygun görmüş ve 10 Eylül 1901 tarihli bir yazı ile Rüsûmât Emaneti'ne kolcu istihdamı için onay verildiği bildirilmişti.⁵³ Ancak kadın kolcunun ne zaman göreve başlatıldığı, Müslüman ya da Gayri-Müslim veya okur-yazar olup olmadığı ve ne kadar süre görev yaptığı ve 1901 sonrasında Mudanya İskelesi'ndeki gümrükte başka kadın kolcu istihdam edilip edilmediğine dair bilgi yazışmalarda yer almamıştı.

Mudanya İskelesi'ndeki gümrükte kadın kolcu istihdam edilmesi girişiminden sonra İzmir Emtia Dahiliye Gümrüğü için de kadın kolcu talebi yapılmıştı. İzmir'deki bu gümrük kapısı için kadın kolcu talebi, Rüsûmat Emaneti aracılığı ile İzmir Rüsûmât Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 7 Temmuz 1902 tarihli bir yazı ile yapılmıştı. Yazışmada Yunanistan'dan İzmir'e gemilerle gelen kadın yolcuların İzmir Emtia Dahiliye Gümrüğü'nde yapılan üst ve eşya aramalarında yasak evrak, silah ve patlayıcı maddeler bulunduğu tespit edildiği bilgisi verilmiş ve kadın yolcuların üst aramasını yapmak üzere bu gümrük kapısında aylık 100 kuruş maaşla bir kadın kolcu istihdam edilmesi talep edilmişti.⁵⁴ Mudanya için yapılan talep yazısında belirtilmemiş olsa da İzmir Rüsûmât Nezareti'nin yazısında kadın yolcularda yasak olan şeylerin nasıl tespit edildiğine dair bilgi de verilmişti. İlgili yazıda erkek görevlilerin kadın yolcuların üstünü araması münasip olmadığından, bu işi Reji İdaresi'nde çalışan kadın kolcuların geçici olarak yaptığı bilgisi verilmişti. Bununla birlikte Rüsûmat Emaneti Reji kolcularından geçici olarak yararlanmak yerine İzmir Emtia Dahiliye Gümrüğü'nde artık sürekli çalışacak bir kadın kolcuya ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve bu görev için de Reji'nin kadın kolcularından birinin ikna edildiği ve onun istihdam edilmesi için onay istemişti. Rüsûmat Emaneti kadın kolcunun görevlendirilmesini sağlamak için de bu kolcuya ödenecek ücretin İzmir Rüsûmât Nezareti bütçesindeki çeşitli kalemlerden

⁵³ BOA., BEO., 1718/128824.; Bursa Tanzimat öncesinde de önemli gümrüklerden biridir. Atay, *Türk Gümrük Tarihi*, s. 29.; Mecidiye Gümüş Para olup 1 Mecidiye 20 Kuruş, 3 Mecidiye'de toplamda 60 Kuruş eder.

⁵⁴ BOA., BEO., Dosya No.1901, Gömlek No.142511 (bundan sonra 1901/142511), 5 Cemâziyelevvel 1320 (10 Ağustos 1902).

karşılanaacağı ve kolcunun daimi olarak görevlendirilmesi istendiğinden nezaretin bütçesinden kullanılacak bu miktar için Sadaret'in onayını talep etmişti.⁵⁵

Rüsûmât Emaneti'nin Mudanya İskelesindeki gümrük ile İzmir Emtia Dahiliye Gümrüğü'nde istihdam edilecek kadın kolcular için yaptıkları yazışmalarda ayrıca kolcu maaşlarını hangi kaynaklardan karşılayacaklarına dair bilgi verip bunun için onay istemesi de önemliydi. Çünkü bu bilgi, Rüsûmât Emaneti ve ona bağlı gümrük idarelerinin kolcu için bütçelerinde yeterli kaynak olduğunu göstermesi ve böylece bu kurumun bağlı olduğu Sadrazamlığı ikna etmesi açısından gerekliydi. Aksi takdirde daha sonraki satırlarda bahsedileceği gibi kolcu talebi Sadaretçe haklı görülse de yerel gümrük idarelerinin bütçelerinde kaynak yetersiz olduğu için kolcuyu işe başlatmak bazen yıllar alabiliyordu. Örneğin İzmir Emtia Dahiliye Gümrüğü için talep edilen kolcu istihdamı Sadaretçe uygun görüldüğü halde İzmir Rüsûmât Nezareti'nin bütçesi yetersiz olması nedeniyle kaynak temin edilinceye kadar Rüsûmât Emaneti bütçesindeki çeşitli kalemlerden karşılanması istenmişti.⁵⁶ Ancak Rüsûmât Emaneti bütçesinde de kaynak yetersiz olsa gerek ki İzmir'deki gümrük için yapılan kadın kolcu istihdamı için Temmuz 1902'de başlayan yazışma, 1903 yılının Kasım ayına kadar devam etmiş ve nihayet kolcunun yıllık maaşını karşılayacak bir kaynak bulunmuştu. Rüsûmât Emaneti'nden gönderilen 18 Kasım 1903 tarihli yazıda kadın kolcuya ödenecek maaşın İzmir Rüsûmât Nezareti'ne bağlı Gümüşlük ve Kadıkalesi'ndeki gümrüklerde görevleri sona eren Rüsûmât memurlarının yıllık maaşlarından bütçeye kalan 1664 kuruş ile karşılanacağı bildirilmişti. Bu bilgi üzerine de Sadaret 24 Kasım 1903 tarihli cevabi yazısında kadın kolcu istihdam edilmesi talebini onaylamıştı.⁵⁷

Anadolu'da kadın kolcu istihdam edilen bir diğer gümrükte Trabzon'da idi.⁵⁸ Trabzon Gümrüğü'nde kadın kolcu istihdamı, Mudanya ve İzmir'den çok sonra 1907 yılında yapılmıştı. Aslında Trabzon ve çevresinde 1907 öncesinde de kaçakçılık yapıldığı bilinmekteydi ve bu nedenle Rüsûmât Emaneti, Trabzon Rüsûmât Nezareti'nin talebiyle 19. yüzyıl sonlarında Trabzon ve çevresindeki gümrüklerdeki erkek kolcu sayısını artırmıştı.⁵⁹ Fakat kadın kolcu talebi ancak 1907'de bu gümrükten Osman-

⁵⁵ BOA., Şura-yı Devlet Evrakı (bundan sonra ŞD), Dosya No.594, Gömlek No.14 (bundan sonra 594/14), 29 Rebiülâhîr 1320 (5 Ağustos 1902).

⁵⁶ BOA., BEO., 1901/142511.

⁵⁷ BOA., BEO., Dosya No.2228, Gömlek No.167088, 11 Ramazan 1321 (1 Aralık 1903).

⁵⁸ Trabzon Gümrük İdaresi'nin görünümü için bkz. EK-3.

⁵⁹ Trabzon bölgesindeki kaçakçılık olayları 19.yüzyılda da sıkça görülen olaylardan olduğu için Rüsûmât İdaresi kolcu sayısını artırmıştır. Örneğin, Trabzon Rüsûmât Nezareti, Trabzon Vilayeti dahilinde bulunan Mapevri ve Hamidiye Rüsûmât idareleri arasında bulunan ve her iki idareye 1,5 saat mesafede olan Arkotil Mevkisinde bir kolcu olmadığından orada kaçakçılık yapıldığı ve bu nedenle oraya 200 kuruş aylıkla erkek kolcu atanmasını talep etmiştir. Şura-yı Devlet Meclisi'nde onaylanmış karar yazısında Trabzon Rüsûmât Nezareti'nin bu talebi Şura-yı Devlet Meclisi'nde onaylandıktan sonra da Sadrazamlıkça da uygun görülmüştür, 22 Rebiülâhîr 1314 (30 Eylül 1896) tarihli Şuray-ı Devlet karar yazısı, bkz., BOA., İradeler Rüsûmât (bundan sonra İ.RSM.), Dosya No.6, Gömlek No.27 (bundan sonra 6/27), 14 Cemâziyelevvel 1314 (21 Ekim 1896).

lı topraklarına giriş yapan kadın yolcular arasında kaçakçılık yapanların olduğunun tespit edilmesinin ardından yapılmıştı. Örneğin Trabzon Gümrüğü'ndeki görevliler, kadınların kaçakçılık yaptığına dair istihbaratı değerlendirip ücretle bir kadın görevlendirmiş ve Sadide isimli Osmanlı vapuruyla gelen kadın yolcuların üst aramasını yaptırmışlardı. Ücretle görevlendirilen kadın, vapurla gelen kadın yolcularda yaptığı üst aramasında dört kadın yolcu üzerinde ve eşyaları arasında 14 revolver ile 147 adet dolu ve 12115 adet dolu olmayan fakat kapsüllü revolver fişeği bulmuştu. Adeta birer cephaneyi andıran bu kadın kaçakçılar Trabzon Rüsûmât Nezareti'ni harekete geçirmiş ve Rüsûmât Emaneti'ne gönderdiği 14 Kasım 1907 tarihli yazısında Trabzon Gümrüğü'nde 250 kuruş maaşla çalışacak kadın kolcu istihdam edilmesi için izin verilmesini talep etmişti.⁶⁰ Rüsûmât Emaneti, Trabzon'dan gelen talebi Şura-yı Devlet'e iletmış ve kadın kolcu için ödenecek maaşın yıllık toplamı olan 3000 kuruş'un da bütçeye eklenmesini istemişti. Trabzon Gümrüğü için yapılan talep Bab-ı Ali tarafından ancak 16 Şubat 1908'de onaylanmış, kadın kolcuya ödenecek olan yıllık maaş toplamı olan 3000 kuruş da emanet bütçesine havale edilmişti.⁶¹ Trabzon Gümrüğü'ndeki kadın kolcu istihdamına Mudanya örneğinde olduğu gibi kısa sürede onay verilmiş olması bölgedeki kaçakçılık faaliyetlerinin artmasından duyulan kaygının ve aynı zamanda önlenmesine yönelik tedbirlerin artırıldığına göstergesiydi. Ancak bu gümrük kapısında daha sonra başka kadın kolcular görevlendirilip görevlendirmediğine dair bir bilgiye ulaşılamazken aynı bilgi eksikliği Trabzon Gümrüğü'nde istihdam edilen kadın kolcu dışında 1908 veya sonrasında Anadolu'da bulunan diğer gümrükler için de geçerliydi. Öte yandan Anadolu'daki gümrüklerde kadın kolcular istihdam edilirken, aynı dönemlerde Rumeli'deki gümrüklerin birçoğunda da kadın kolcu istihdam edilmekteydi.

Rumeli'deki Gümrük Kapılarında İstihdam Edilen Kadın Kolcular

Rumeli bölgesindeki gümrük kapılarında kadın kolcu istihdamı, tespit edilebildiği kadarıyla ilk kez 1902 yılında Selanik Vilayeti'ndeki Barakova Gümrük Kapısı'nda yapılmıştı. Rüsûmât Emaneti'nin Rumeli bölgesindeki sınır gümrük kapılarında kadın kolcu istihdam etmesinin genel olarak iki nedeni vardı. Bunlardan birincisi, Anadolu'daki gümrüklerde olduğu gibi Rumeli'deki sınır ve gümrük kapılarından giriş veya çıkış yapan kadın yolcuların üst ve eşya aramalarının yapılarak silah ve yasak kabul edilen yazılı ve basılı evraklar tespit etmektir. Bununla birlikte kolcular Rumeli bölgesindeki demiryollarının işletme imtiyazını elinde bulunduran yabancı şirketlere gelir

⁶⁰ BOA., İ.RSM., Dosya No.30, Gömlek No.43 (bundan sonra 30/43), 23 Muharrem 1326 (26 Şubat 1908). Trabzon bölgesi 1906'dan itibaren siyasi olayların arttığı bir yer olmuş, Genç Türkler 1906-1908 tarihleri arasında orada İttihat ve Terakki örgütünü yaymaya çalışmışlar ve bu konuda Ermenilerle de işbirliği yapmışlardır. Hanioğlu, *Preparation for a Revolution*, s. 105-106.

⁶¹ BOA., İ.RSM., 30/43.; BOA., BEO., Dosya No.3260, Gömlek No.244493, 28 Muharrem 1326 (2 Mart 1908).

karşılığı olarak gösterilen ve vergileri Düyûn-u Umumiye aracılığıyla toplanan ürünler ve malların kaçırılmasını engellemekle görevliydi. Bu vergi gelirlerini kaybetmek istemeyen Düyûn-u Umumiye Teşkilatı Osmanlı hükümetlerini özellikle vergi geliri getiren ürünlerin kaçırılmaması konusunda sürekli uyarmaktaydı.⁶² İkinci neden ise daha önce bahsedildiği gibi Rumeli bölgesinde Bulgar ve Makedon milliyetçilerinin kurdukları örgütlerin Rusya ve Bulgaristan'ın desteği ile Osmanlı yönetimine karşı başlattıkları bağımsızlık ayaklanmaları ve bunun bölgedeki etkileriydi. Milliyetçi örgütler siyasi propaganda yapmak için bastırdıkları broşür ve kitapları özellikle Bulgaristan sınırlarından Osmanlı topraklarına ya da bu topraklardan dışarıya gizlice kaçırıyordu. Bununla birlikte kaçakçılar bu bölgedeki eşkıyalara ve milliyetçi örgütlere silah satıyorlardı. Osmanlı hükümetinin bu bölgedeki otoritesi zayıfladığından, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'e karşı mücadele eden ve onu Osmanlı Milli Meclisi'nin açılması ve Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması için zorlayan Genç Türkler de bu bölgeyi tercih etmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında birleşen Genç Türkler Selanik merkez olmak üzere birçok yerde örgütlenmiş ve faaliyetlerini buradan yürütmüşlerdi.⁶³ İttihatçılar ile Bulgar ve Makedon örgütlerinin siyasi faaliyetlerinde kullandıkları silah ve siyasi propaganda malzemeleri daha önce bahsedildiği gibi bu bölgeden diğer Osmanlı topraklarına kaçırılmakta ve Osmanlı hükümeti de bu kaçakçılığı engellemede başarılı olamamaktaydı. Çünkü milliyetçi örgütler özellikle erkek sınır ve gümrük görevlileri tarafından üst araması yapılamayan kadınlar aracılığıyla bu malzemeleri Osmanlı sınır gümrüklerinden geçirebiliyorlardı. Osmanlı hükümeti bu bölgelerde çıkan isyanları tedbirler alıp bastırmaya ve silah kaçakçılığını önleyerek çözüm bulmaya çalışsa da özellikle Avrupalı devletlerinin müdahalesinden dolayı yeterli olamıyor ve bölgede otoriteyi sağlayamıyordu. Bu nedenlerle Osmanlı hükümetleri özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren Rumeli'deki sınır ve gümrük kapılarındaki tedbirleri artırmıştı ve Cuma-i Bâlâ'ya bağlı Barakova gibi diğer kapılarda kadın kolcu istihdamı da bu tedbirlerden biriydi.

Barakova, 1901'den itibaren IMRO gibi milliyetçi örgütlerin siyasi faaliyetleri ile adam kaçırma ve bombalı eylemlerine sahne olan bölgedeydi.⁶⁴ Cuma-i Bâlâ'ya

⁶² Osmanlı İmparatorluğu Avrupa şirketlerine olan borçlarına karşılık Balkan toprakları üzerinde bulunan demiryollarının geçtikleri sancakların öşür gelirlerini göstermişti. Ancak şirketler, Osmanlı Devletine güvenmedikleri için garanti kapsamındaki vergilerin Düyûn-u Umumiye tarafından kontrol edilmesini istemişlerdir. Bilgiler için bkz., Kaloyan Stanev, Jordi Martí-Henneberg, and Martin Ivanov "Regional Transformations of a State under Construction: Bulgaria, 1878–2002", *Journal of Interdisciplinary History*, c. XIII, 1, Summer, 2011, s. 124, s. 111-134.; İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış: An Essay on The Railway Policies of Ottoman", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, 2002, s. 313-314, 320, s. 311-324.

⁶³ Quataert, *Social Disintegration...*, s. 37-38.; Hanioglu, *Preparation for a Revolution*, s. 147-148, 167-173, 413 (dipnot.147-148).

⁶⁴ Bu örgüt tarihte İli'nden Olayı olarak bilinen bu isyanı gerçekleştirmiş ve isyanın etkileri Edirne yakınlarına kadar ulaşmıştır. Komitacılar daha sonra 1904 yılında Makedonya'daki konsoloslardan birini kaçırmak fidyeye talebinde bulunmuşsa da bu istekleri yerine getirilmemiştir. Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", s. 213-215, 217-219, 225-226.

bağlı bir gümrük noktası olan Barakova'nın bir diğer özelliği de Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli bölgesinde Bulgaristan ile sınırını oluşturan ve Avrupa'dan Osmanlı topraklarına gelen demiryolu hattı yani Hatt-ı İmtiyaz Demiryolu üzerinde bulunuyor olmasıydı.⁶⁵ Bu hat üzerinde işleyen trenler yolcu ve mal taşıyordu. Bu trenlerle Osmanlı İmparatorluğu'na gelen kadın yolcuların kaçakçılık yaptığına dair istihbarat alınınca Selanik Valiliği 1902 yılında Barakova gümrük kapısı için kadın kolcu talebinde bulunmuştu. Valilikten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Mart 1902 tarihli bir yazıda Cuma-i Bâlâ Pazarı'na her hafta gelen Bulgar kadınlar olduğunu ve gümrükte bu kadınlara ait çuval ve torbaların gümrük usullerine göre arandığını ancak bir kadın kolcu olmadığı için de üstlerinin aranmadığı belirtilmişti. Üst araması yapılamayan Bulgar kadınların yasak evrak getirmesinden şüphelenildiği için de Valilik, Barakova kapısı için aylık 80 kuruş ücretle özellikle Müslüman bir kadın kolcu istihdam edilmesini istemişti. Valilik daha sonra kadın kolcu için aylık 100 kuruş ücret önermiş ve bu ücretin Selanik Rüsûmât Nezareti bütçesinden karşılanması için de onay istemişti.⁶⁶ Bu talep Dahiliye Nezareti'nce onaylanmış ve kolcu için önerilen maaş az olduğu için de bunun Selanik Rüsûmât Nezareti bütçesindeki çeşitli kalemlerden karşılanması istenmişti. Ancak Dahiliye Nezareti'nden verilen onaya rağmen Barakova Gümrük Kapısı'nda kolcu istihdamı bütçedeki yetersizlik nedeniyle ancak 1907 yılının sonunda mümkün olabildiği.⁶⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda genel olarak yaşanan malî sıkıntılar, Rüsûmât Emaneti'nin Rumeli'de bulunan diğer gümrük kapıları için ilettiği kadın kolcu taleplerinde de sorun yaratmıştı. Örneğin yine Hatt-ı İmtiyaz üzerinde bulunan Devebağır'dan, Avramova ve Zibefçe ile Edirne Vilayeti'ne bağlı Cisir-i Mustafa Paşa, Malkoçlar, Çalidere, Zabernova, Konak, Karagözler, Rojen ve Timraş'taki gümrük kapıları için de kadın kolcu talebinde bulunulmuş ama bütçedeki kaynak yetersizliği nedeniyle bu

⁶⁵ *Hatt-ı İmtiyaz*, Orient Express Railways yolu üzerinde yer alan ve 1888'den sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında kurulan demiryolunun Bulgaristan toprakları içinde kalan demiryoluna verilen isimdir. Osmanlı topraklarında İstanbul'dan başlayıp Avrupa'ya uzanan bu demiryolunun inşaatı 1860'ta İngiliz *Danube and Black Sea Railway and Kustendje Harbour Company* gibi yabancı şirketlere imtiyazlar verilerek Cernova-Köstence (Cernavoda-Constanta) hattı inşaatı ile başlamıştı. Doğu Rumeli Bölgesi 1878'de Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'a verildikten sonra bu bölgedeki demiryolu yapımı Bulgaristan tarafından yürütülmüştü. Bu demiryolu hattı, daha sonra 1888'de Anadolu Demiryolu hattı olarak bilinen Viyana-Belgrad-Sofya-İstanbul Demiryolu hattının açılması ve 1890'da Selanik-Manastır Demiryolu (Alman Şirket) ve 1892-1895'de Selanik-İstanbul Demiryolu (Türk-Fransız-Belçika bankaları ortak) hatlarının birleştirilmesiyle tamamlanmıştı. Stanev vd., "Regional Transformations of a State under Construction: Bulgaria, 1878–2002", s. 124.; S. H. Beaver, "Railways in the Balkan Peninsula", *The Geographical Journal*, c. XCVII, S.5, Mayıs 1941, s. 274, 278-280, 284, s. 273-294.

⁶⁶ *Rüsûmât Emaneti*'nden gönderilen talep yazıları doğrudan Sadarete iletilirken, Valilikçe gönderilen yazıların muhatabı Dahiliye Nezareti olduğu için bu yazı Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. *BOA., Dahiliye Mektubî Kalemi* (bundan sonra *DH.MKT.*), Dosya No.481, Gömlek No.51 (bundan sonra 481/51), 8 Muharrem 1320 (17 Nisan 1902).

⁶⁷ *BOA., DH.MKT.*, 481/51.

kapıların bazılarında kolcu istihdamı uzun süre mümkün olamamıştı.⁶⁸ Bu malî sorunlar, çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli gelir kaynaklarının Düyun-u Umumiye devredilmiş olması ve devam eden borç alımının zaten var olan mali sorunları daha da arttırmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle İzmir Emtia Dahiliye Gümrüğü'nde istihdam edilmek istenen kadın kolcu atamasında olduğu gibi Rumeli bölgesinde de Barakova örneğinde olduğu gibi mali sorunlardan dolayı kolcu istihdamı talep yapılan tarihlerden çok sonra yapılabilmisti. Bazı yerlerde kadın kolcunun maaşı oradaki yerel (mahalli) yönetimler tarafından karşılanmıştı. Örneğin, 1902 yılında Kosova Vilayeti'nin Osmaniye Kazası'ndaki Karataş gümrük kapısında istihdam edilen kadın kolcu için ödenen aylık 100 kuruş maaş yerel yönetim tarafından karşılanmıştı.⁶⁹ Ama aynı yıl Barakova'daki gümrük kapısında istihdam edilecek kadın kolcu için bütçe temin edilememiş ve kolcu ancak 1 Aralık 1907'de ve de o dönemde bölgedeki siyasi olayların artmasından dolayı acil görülerek istihdam edilebilmişti. Üstelik 1907 yılında Barakova'daki istihdam edilecek kadın kolcu için ödenecek maaş miktarı 1902 yılındaki miktarın üzerinde 150 kuruş olarak belirlenmişti.⁷⁰ Fakat kadın kolcu istihdamının mümkün olabildiği 1907 yılına kadar Barakova gümrük kapısından giriş kadın yolcuların üst aramasının nasıl ve kim tarafından yapıldığı konusunda bilgi verilmemişti. Ancak malî sorunlara rağmen de 1902'den sonraki yıllarda Rumeli bölgesinde yine Hatt-ı İmtiyaz üzerindeki Avramova ve Zibefçe'deki gümrük kapılarında kadın kolcu istihdam edilebilmişti.

Avramova gümrük kapısı için kadın kolcu talebi, 1905 yılının Mayıs ayında yine Selanik Valiliği tarafından yapılmıştı.⁷¹ Selanik Valiliği ile Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmalarda Avramova kapısından giriş yapan kadın yolcuların yasak kabul edilen şeyler getirdiklerinin tespit edildiği ve bunu önlemek için de kadın yolcuların üstlerini aramak için aylık 100 kuruş maaşla bir kadın kolcu istihdam edilmesi için izin verilmesi ve kaynak ayrılması talep edilmişti. Valilik yazısında kadın kolcunun özellikle Avramova Kapı Karakolu'nun yakınındaki Teber Mahallesi'nden seçilmesini talep etmişti. Dahiliye Nezareti de Rüsûmât Emaneti ve Selanik Valiliği'ne gönderdiği 6 Haziran 1905 tarihli cevabında kolcu istihdamını onaylamış ve kolcuya ödenecek maaşın Rüsûmât Emaneti bütçesinden karşılanmasını istemişti.⁷² Valilik ile Dahiliye Nezareti arasındaki yazışma devam ederken Avramova ve Hatt-ı İmtiyaz üzerinde bulunan diğer kapılara Rüsûmât Emanetince kadın kolcular görevlendirmesine ilişkin bir talep de Umur-u Erkân-ı Harb Reisi Serasker Rıza Paşa yani dönemin Osmanlı Genel-

⁶⁸ BOA., ŞD., Dosya No.597, Gömlek No.60 (bundan sonra 597/60), 1 Şevvâl 1323 (15 Ekim 1905); Belge örneği için bkz., EK-5.

⁶⁹ DH.MKT., 481/51.

⁷⁰ BOA., BEO., Dosya No.3199, Gömlek No.239867 (bundan sonra 3199/239867), 27 Cemâziyelâhir 1325 (7 Ağustos 1907).

⁷¹ BOA., DH.MKT., Dosya No.965, Gömlek No.85 (bundan sonra 965/85), 2 Rebiyülâhir 1323(6 Haziran 1905); BOA., BEO., Dosya No.2692, Gömlek No.201884 (bundan sonra 2692/201884), 25 Şaban 1323 (25 Ekim 1905).

⁷² BOA., DH.MKT., 965/85. ; BOA., BEO., 2692/201884.

kurmay Başkını tarafından yapılmıştı. Serasker, 5 Eylül 1905 tarihli yazısında Hatt-ı İmtiyaz müfettişi Mehmet Paşa'nın, Umur-u Erkân-ı Harb Dairesi'ne gönderdiği bilgi yazısına dayanarak bu hat üzerinde işleyen trenlerle gelen kadın yolcuların gümrük kapılarında kadın kolcu olmadığından üst aramalarının yapılamadığı ve bu nedenle rahatça kaçakçılık yaptığı bilgisini vermişti. Serasker, kadınların kaçakçılık yapmasını önlemek amacıyla hat üzerindeki gümrük kapılarında acilen kadın kolcu istihdam edilmesini istemiş ve 1 Eylül 1905 tarihinde tespit edilen bir olayı da örnek olması için aktarmıştı. Bahsedilen olay, Şark-i Rumeli'deki Razlıg şehrinin Godlova köyünden gelen sekiz kişilik bir ailenin (Mihail oğlu Askal Yovan, kız kardeşi ve dört tanesi kız, iki tanesi erkek olmak üzere altı çocuk) üst aramalarında “yasak eşya” olarak tanımlanan “üç cilt Bulgarca kitap ile iki fotoğraf ve diğer evraklar...”ın bulunmasıydı. Bu “yasak eşya” kayıt altına alınmış, aile de Razlıg Mevki Kumandanlığı'na gönderilmişti.⁷³ Ancak yazışmada dikkat çeken bir detay vardı ki o da “yasak evrak”ın bulunuş şekliydı. Yazışmadaki açıklamaya göre gümrükteki erkek görevliler kadın yolcudan şüphelenmiş ve ondan “koynundaki” evrakı çıkartmasını istemişlerdi.⁷⁴ Bu durum hükümeti tedirgin etmiş olmalı ki Selanik Valiliği ve Erkân-ı Harb Reisi'nin talepleri üzerine Avramova Gümrük Kapısı'nda kısa sürede 24 Ekim 1905 tarihinde 100 kuruş maaşla kadın kolcu istihdam edilebilmişti.⁷⁵

Bölgedeki hassasiyet yine Hatt-ı İmtiyaz üzerinde bulunan Zibefçe Gümrük Kapısı için talep Selanik *Rüsûmât* Nezaretinden yapılmış ve Rüsûmât Emaneti de 10 Ağustos 1905 tarihli bir yazı ile bu talebi Sadarete iletmışti.⁷⁶ Yazıda yabancı devletlerden Zibefçe'ye gelen kadın yolcuların üzerlerinde yasak evrak ve eşya olup olmadığını tespit için Zibefçe *Rüsûmât* İdaresi'nde “yeniden” görevlendirilmek üzere aylık 150 Kuruş maaş ile kadın kolcu istihdam edilmesi istenmişti.⁷⁷ Yeniden kadın kolcu görevlendirilmek istenmesi bilgisi önemli olmakla beraber daha önce bu gümrük kapısında ne zaman kadın kolcu istihdam edildiği ve ne kadar aylıkla çalıştığına dair bir bilgi yoktu. Fakat Zibefçe'nin daha önce bahsedildiği gibi 9 Ağustos 1903'de *IMRO*'nun yabancı basına da yansıyan isyanına sahne olması buradaki gümrük kapılarında kadın kolcular istihdam edilme nedenini açıklıyordu.⁷⁸ Bölgedeki olaylar nedeniyle Zibefçe Gümrük Kapısı için yapılan talep 1 Ekim 1905'de Şura-yı Devlet Meclisi'nde onaylanıp, maaşın da çeşitli kalemlerden karşılanması istendikten sonra 5 Ekim 1905'de Sadaret tarafından onaylanmışti.⁷⁹ Böylece Zibefçe Gümrük Kapısı'nın kolcu ihtiyacı üç ay gibi kısa bir sürede karşılanmışti.

⁷³ *BOA., BEO.*, Dosya No.2664, Gömlek No.199755, 12 Receb 1323 (12 Eylül 1905).

⁷⁴ *BOA.,ŞD.*, Dosya No.599, Gömlek No.55, 24 Cemâziyelevvel 1323 (27 Temmuz 1905).

⁷⁵ *BOA.,ŞD.*, 597/60.

⁷⁶ *BOA.,ŞD.*, Dosya No.597, Gömlek No.58, 1 Şaban 1323(1 Ekim 1905).

⁷⁷ *BOA., BEO.*, Dosya.2680, Gömlek No.200964 (bundan sonra 2680/200964), 6 Şaban 1323 (6 Ekim 1905); Zibefçe ayrılıkçı çetelerin sürekli olarak problem çıkardığı bir nokta olduğundan orada sıkça silahlar ele geçiriliyordu. *BOA., Teftişat-ı Rumeli Evrakı*, (bundan sonra *TFR.L.KV*), Dosya No.52, Gömlek No.5179, 8 Zilhicce 1321 (25 Şubat 1904).

⁷⁸ *New York Times*, 11 Ağustos 1903.; *Evening Post*, c. LXVI, S.37, 12 Ağustos 1903, s. 5.

⁷⁹ *BOA., BEO.*, 2680/200964.; *BOA.,ŞD.*, 597/60.

Bulgar ve Makedon komitecilerin Rumeli’de özellikle Makedonya’da halkı sürekli Osmanlı hükümetine karşı kıskırtma çabaları ve kaçakçılık olayları devam ettiğinden Rüsûmât Nezareti’nin Hatt-ı İmtiyaz demiryolu üzerindeki gümrük kapılarında kadın kolcu görevlendirme talepleri sadece Barakova, Avramova ve Zibefçe’dekilerle sınırlı kalmamıştı. Hatt-ı İmtiyaz demiryolu üzerindeki gümrük kapılarında çalışan kadın kolcuların başarılı olması 1906 sonrasında Edirne ve çevresindeki sınır gümrük kapılarında da kadın kolcu istihdam edilmesinde etkili olmuştu. Tabii bu bölgedeki sınır kapılarına dair kolcu taleplerini kadın kaçakçıların, kadın kolcu olmayan Edirne’deki gümrük kapılarına yöneldiği şeklinde yorumlamak da mümkündür. Bu hat üzerinde bulunan Edirne Rüsûmât Nezareti’ne bağlı Devebağır(t)an Gümrük Kapısı için 17 Nisan 1906 tarihli ve Rüsûmât Emîni Hasan imzalı bir yazı ile kadın kolcu talebinde bulunulmuştu. Bu yazıda; Karataş, Zibefçe ve Avramova kapılarına 1905’de kadın kolcu tayin edildiğini ancak Devebağır(t)an’daki gümrük kapısında hala kadın kolcu bulunmadığı ve bu nedenle aylık 150’şer kuruş maaşla kadın kolcu atanması istenmişti. Ayrıca kadın kolcular için önerilen maaşın Edirne Rüsûmât Nezareti bütçesinden çeşitli kalemlerden karşılanması mümkün ise de bu meblağ sürekli olacağı için bunun Edirne Rüsûmât Nezareti bütçesine eklenmesi için de onay istenmişti.⁸⁰ Bununla birlikte 17 Nisan 1906 tarihli aynı yazıda Devebağır(t)an dışında Edirne Rüsûmât Nezareti’ne bağlı Cısr-i Mustafa Paşa, Malkoçlar, Çaldere, Zubernova, Konak, Karagözler, Rojen ve Timraş’ta bulunan gümrük kapıları ile gümrük idareleri emrinde görevlendirmek üzere kadın kolcu talebi yapılmıştı.⁸¹

17 Nisan 1906 tarihli yazıda bahsedilen Cısr-i Mustafa Paşa (Svilengrad) Gümrüğü için kadın kolcu talebi aslında Rüsûmât Emaneti’nce daha önce 1904 yılında yapılmıştı. Rüsûmât Emaneti’nin Sadaret’e gönderdiği 30 Ocak 1904 tarihli yazıda kadın yolcuların üst aramasını yapmak üzere Cısr-i Mustafa Paşa gümrük kapısında bir kadın kolcuya ihtiyaç olduğu bildirilmişti. Yazıda ihtiyaçtan dolayı Cısr-i Mustafa Paşa Rüsûmât Müdüriyeti’nce geçici olarak Fotini isimli bir kadının işe başlatıldığı ancak kadına ödenecek miktar belli olmamakla birlikte bu bölgenin öneminden dolayı

⁸⁰ BOA.,ŞD., 597/60.; Şura-yı Devlet Meclisi’nden Rüsûmât Emaneti’ne gönderilen yazıda Edirne Rüsûmât Nezareti’ne bağlı kapılara atanacak kolcular için ödenecek maaşın “bütçeye eklenmesinin teklif edilmesi Padişah iradesince yasaklandığından gereken 1200 kuruş’un masrafa bir karşılık bulunması konusunun Rüsûmât Emaneti’ne havalesine” karar verildiği iletilmiştir. BOA., BEO., Dosya No.2874, Gömlek No.215548, 27 Cemâziyelevvel 1324 (19 Temmuz 1906).

⁸¹ Malkoçlar bugün Türkiye sınırları içinde Kırklareli İli’ne bağlı Ofcaz İlçesi’nin Bulgaristan sınırına yakın; Çaldere ise Edirne’nin Lalapaşa İlçesi’ne bağlı Bulgaristan sınırına yakın köylerdir.; Zubernova bugünkü adıyla Zubernovo ise bugün Bulgaristan’ın Burgaz İli’ne bağlı Malko Tarnovo (Tirnovacık) İlçesi’ne bağlı; Konak da bugünkü adıyla Byala Voda ya da diğer adıyla Kolovo Konak Zubernovo gibi Malko Tarnovo İlçesi’ne bağlı köylerdir.; Karagözler bugünkü adıyla Chernoochene Bulgaristan’ın Kırcaali İli’ne bağlı bir ilçedir.;Rojen, Bulgaristan’ın Blagoevgrad (Cuma-i Bâlâ) İli’ne bağlı bir köydür.;Timraş ise Osmanlı döneminde Filibe bölgesinde bir yerleşim yeri adı aynı zamanda Pomakların kurduğu Timraş devletinin merkezi idi. Ancak bugün ismi Bulgar haritalarında yer almamaktadır. Adı geçen yerlerin haritadaki konumları için, bkz. EK-1.

diğer kadın kolculara ödenen maaşlar göz önünde bulundurularak aylık 150 kuruş ödenmesinin uygun olduğu belirtilmişti. Ayrıca kolcu için önerilen maaşın yıllık toplamı 1800 kuruş olacağı ve bunun da Edirne Rüsûmât Nezareti bütçesindeki çeşitli gelir kalemlerinden karşılanması mümkün ise de kolcunun istihdamı sürekli olacağı için devlet bütçesinden bunun için sabit bir kaynak ayrılması istenmişti. Sadrazamlık da 4 Şubat 1904 tarihli cevabi yazısında kadın kolcu için ödemenin çeşitli kalemlerden yapılmasını önermişti.⁸² Fotini isimli kadının 1907 yılına kadar bu görevde kalıp kalmadığı ve ücretinin nasıl karşılandığına dair bilgi edinilemese de Edirne Rüsûmât Nezareti'nin bütçesinde yeterli meblağ bulunamadığından olsa gerek Cısr-i Mustafa Paşa Gümrük Kapısı'nda kadın kolcu istihdam edilmesine dair talepler, 1907 yılının Mart ayına kadar yinelenmişti.⁸³

Kadın kolcuların istihdamında yaşanan gecikmelerde özellikle aynı anda farklı kapılarda çalışacak kadın kolcular için önerilen maaş miktarlarının toplam miktarının yüksek olması da etkili olmuştu. Mesela 1906'da Cısr-i Mustafa Gümrük Kapısı için kolcu talebi yinlendiği zaman Malkoçlar, Çalidere, Zabernova, Konak, Karagözler, Rojen ve Timraş'taki gümrük kapıları için de talep yapılmıştı.

Bu kapılarda istihdam edilecek her bir kolcu için de farklı maaş miktarları önerilmiş bazılarında maaş miktarı 100 kuruş iken bazılarında 250 kuruş olarak belirlenmişti. Örneğin, Malkoçlar Rüsûmât Müdüriyeti ve onun idaresi altındaki Çalidere gümrük kapıları için görevlendirilecek kadın kolcu için aylık 100 kuruş maaş önerilirken, Cısr-i Mustafa Paşa dahil olmak üzere Kırcaali Rüsûmât Müdüriyeti ve onun idaresi altındaki Karagözler, Rojen ve Timraş için talep edilen kadın kolculara 150 kuruş, Zabernova ve Konak'takiler için de aylık 250 kuruş maaş önerilmişti. Rüsûmât Emaneti'nin 1907 yılı Mart ayındaki yazışmalarında Edirne'deki sekiz kapı için tayin edilecek kolcu kadınların maaşının yıllık toplamı olan 14400 kuruş için bütçede karşılık bulunamadığı,⁸⁴ maaşlara karşılık olarak bu kapıların bağlı olduğu Selanik Rüsûmât Nezareti ve Edirne Rüsûmât Nezaret'lerinin bütçelerine ilave yapılması için izin talebinde bulunmuştu.⁸⁵ Rüsûmât Emaneti, bu kapılar için kolcu talebini 7 Ağustos 1907'de Sadaret'e gönderdiği bir yazı ile yinelemiştir. Yazıda sekiz kadın kolcu için ödenecek maaşın yıllık toplam karşılığı olan 14400 kuruş için hala onay beklendiğini, oysa bu arada Avrupa'dan Şimendifer ile gelen ve şüpheli görülen kadın yolcuların üzerlerini kontrol edecek kadın kolcu bulunamadığını bildirilmişti.⁸⁶ Rüsûmât Emaneti'nin kadın kolcu talebindeki ısrarı üzerine Sadrazamlık da 1 Aralık 1907 tarihli bir yazı ile sekiz kadın kolcu için talep edilen yıllık maaş toplamı olan 14400 kuruş'un bütçeye eklenmesi

⁸² BOA., BEO, Dosya No.2270, Gömlek No.170228 (bundan sonra 2270/170228), 21 Zilkâde 1321(8 Şubat 1904). Cısr-i Mustafa Paşa (Svilengrad) Gümrük Kapısı'nın görüntüsü için bkz. EK-4.

⁸³ BOA.,ŞD., Dosya No.600, Gömlek No.115 (bundan sonra 600/115), 5 Rebiülevvel 1325 (18 Nisan 1907).

⁸⁴ BOA.,ŞD., 600/115.

⁸⁵ BOA., ŞD., 597/60.

⁸⁶ BOA., BEO, 3199/239867.

konusunu daha sonra görüşmek kararı alınmış olsa da ama kolcu görevlendirilmesinin acil ihtiyaç olması nedeniyle onay verildiğini bildirmişti.⁸⁷ Kadın kolcuların bu onay yazısının hemen sonrasında mı istihdam edildiği ve bu kapılar dışında başka gümrük kapıları için de kadın kolcu istihdam edilip edilmediğine dair bir bilgi yoktu. Aslında 1907'deki bu sekiz kolcuyu kapsayan onay da büyük ölçüde Rumeli bölgesinde özellikle Genç Türkler'in siyasi faaliyetlerinin artışı ve Makedonya'daki ayaklanmaların Edirne'ye kadar uzanan bir hat üzerinde etkili olmasından kaynaklanıyordu. Fakat 1907 sonrasında ne Rumeli ne de Edirne bölgesindeki gümrük kapıları için kadın kolcu talebinde bulunulmamıştı ya da bu çalışma çevresinde yapılan araştırmalarda bu tespit edilemedi. Ancak 1907'deki atamalardan sonra artık bu bölgede kadın kolcuya ihtiyaç kalmaması ilginç bir durumdu. Özellikle Rumeli bölgesinde Sultan II. Abdülhamit'e karşı mücadele eden Genç Türkler ile ayrılıkçı Bulgar ve Makedon örgütlerinin 1907 öncesinde olduğu gibi bu tarih sonrasında da aktif olması ve Selanik, Manastır gibi şehirlerde 1908 yılının Haziran ayından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rejimi değiştirecek bir ihtilale sahne olduğu düşünüldüğünde ilginç bir durumdu. Bölgedeki olaylar İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nikola'nın 9 Haziran 1908'deki Reval Buluşması'ndan sonra artmıştı. Bu toplantıyı ülkenin paylaşılması olarak yorumlayan İttihatçılar, Sultanın bu konuda pasif kalarak ülkeyi tehlikeli bir duruma düşüreceği kaygısıyla destekçilerinin yönettiği ordu birlikleriyle isyan etmiş ve Sultan II. Abdülhamit de yabancı devletlerin bu isyanı kullanarak Rumeli'ye müdahale etmemesi için Genç Türklerin taleplerini 23 Temmuz 1908 tarihinde kabul etmişti. Bu karar ile Sultan Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konulması ve seçimler yapıp Osmanlı Milli Meclisi'nin açılmasını kabul etmiş oluyordu. Bu karar İstanbul ve Anadolu'daki büyük şehirler ile Rumeli'deki şehirlerde sevinçle karşılanmıştı. Rejim değişikliğinin gerçekleştiği 1908 sonrasında Rumeli'deki Bulgar ve Makedon milliyetçi örgütleri ile Anadolu'daki Ermeni milliyetçi örgütleri de bir süre bağımsızlık taleplerinin karşılanacağı umuduyla beklemiş ancak İstanbul'daki siyaseti yönlendiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi politikalar takip edeceğini anlayınca da İttihat ve Terakki'ye cephe almıştı.⁸⁸ Belki de bu ara dönemde siyasi örgütlerin 1908 İhtilali ile beklentileri arttığı için kaçakçılık olayları azalmış olabilirdi. Bununla birlikte Rumeli'ye göre daha sakin olan Anadolu'da 1907'de Genç Türkler ve ayrılıkçı Ermeni örgütlerinin Kafkasya'daki destekçileri ile gizlice silah, patlayıcı madde ve siyasi evrak alışverişinde kullandıkları bölge olan Trabzon'daki gümrüğe gelen kadın yolcularda silah ve fişekler yakalanmış olması da ayrıca ilginç bir durumdu. Tabii tüm bunların dışında *Rûsûmât* Emaneti'nde 14 Ağustos 1909'da Sultan Mehmet Reşat'ın onayı ile yapılan isim dahil çeşitli düzenlemelerin

⁸⁷ BOA., BEO., 3199/239867.

⁸⁸ Şükrü M. Hanioğlu, "The Second Constitutional Period 1908-1918", *Cambridge History of Turkey-Turkey in the Modern World*, Reşat Kasaba (ed.), c.4, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 62-111, s. 62-92.; Richard C. Hall, *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, çev. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 8-20.

kadın kolcu istihdamında nasıl bir etkisinin olduğu da araştırmaya değer.⁸⁹ Dolayısıyla kadın kolcu istihdamının 1907 sonrasında neden yapılmadığına ilişkin sorunun yanıtı ileri de yapılacak çalışmalarda herhalde açıklanabilir. Fakat ilginçtir ki gümrüklerde 1907 sonrasında kadın kolcu istihdamı yapılmazken, Anadolu'da 1910 gibi bir tarihte İzmit örneğinde olduğu gibi kadınlar hala üretimi ve satışı Düyun-u Umumiye'nin kontrolü altındaki tütün, tuz ve diğer ürünlerin kaçakçılığını yapıyordu. Reji İdaresi de bu kaçakçı kadınları yakalamak üzere kadın kolcu görevlendirmeye devam ediyordu.

Sonuç

Osmanlı gümrük idaresi Rüsûmat Emaneti'nin Anadolu ve Rumeli'de bulunan sahil ve sınır gümrüklerinde istihdam ettiği kadın kolcular, önemli hizmetlerde bulundular. Kadın kolcular tıpkı erkek meslektaşları gibi Anadolu ve Rumeli bölgesinde Düyun-u Umumiye'nin kontrolündeki başta tütün olmak üzere çeşitli ürünler ile Anadolu ve Rumeli'deki örgütlerin silah ve siyasi propaganda malzemelerinin kaçırılmasını tespit ettikleri ölçüde önleyerek hem devletin gelirlerini korumuş hem de güvenliğini sağlamış oldular. Rüsûmat Emaneti'nin 25 Haziran 1906 tarihli ve Seraskerlik Makamı (Genelkurmay)'nın Hatt-ı İmtiyaz demiryolu üzerindeki karakollarda tedbir alınması ve bölgede kaçakçılık olaylarının hangi aylarda gerçekleştiğine dair bilgi verilmesini isteyen yazısına verdiği 25 Haziran 1906 tarihli cevabi yazı kadın kolcuların görev yaptıkları yerlerde asayişin sağlandığına dair önemli bir örnekti. Rüsûmat Emaneti bu yazısında Hatt-ı İmtiyaz demiryolu üzerindeki karakollarda gerek kolcular gerekse de muhafaza memurları ile birlikte tedbir alındığı, ordu müfrezeleri ile birlikte çalışıldığı ve kaçakçılık olaylarının olmadığını bildirmişti. Emanet, ilaveten özellikle kış aylarında karakollarda görev yapmanın da zor olduğunu eklemiştir.⁹⁰

Devletin güvenliğini sınırlarda kaçakçılığı önleyerek sağlayan kadın kolcular, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Avramova gümrük kapısındaki kolcu için yakın bir mahalleden olması ve Barakova gümrük kapısı için istenen kolcunun da Müslüman bir kadın olması gibi tercihler istisna çoğu kez özel bir nitelik aranmadan görevlendirilmişlerdi.

Gümrük kapılarında istihdam edilen kadın kolcuların hangi gün ve saatlerde çalıştıklarına dair net bir bilgi yoktu. Ama bu kolcular da yolcu girişi olan her saatte erkek kolcular gibi görev yapıyor olmalıydılar. Sabah ya da akşam görev yapan bu kolculara farklı bölgelerde farklı maaşlar ödenmişti. Kadın kolcu maaşları, 1902'de

⁸⁹ *Rüsûmât* Emaneti'nin ismi 14 Ağustos 1909'da Sultan Mehmet Reşat'ın onayı ile Rüsûmat Müdüriyet-i Umumiyesi (Gümrükler Genel Müdürlüğü) olarak değiştirilmiştir. *Rüsûmât Salnamesi*, s. 9.; Gümrüklerdeki düzenlemeler için ayrıca bkz. Suonpää, "Foreign Advisers and Modernisation before the First World War", s. 6-15.

⁹⁰ *BOA.*, *Sadavet Bulgaristan, A.MTÇ.(04)*, Dosya No.143, Gömlek No.9, 3 Cemaziyelevvel, 1324 (25 Haziran 1906).

Mudanya Gümrük Kapısı'nda görevlendirilen kadın kolcu için önerilen 57 kuruş ile istisna, genel olarak 100 ila 250 kuruş arasında değişmekteydi.⁹¹ Bu maaş farkının kolcuların görevli olduğu gümrüklerin bulunduğu bölgedeki yaşam standardı veya bölgedeki işin risk düzeyine göre mi belirlendiği net değildi. Bazen aynı dönemde ve birbirine yakın bölgelerdeki gümrük kapılarında istihdam edilen kadın kolculara farklı maaşlar ödenmişti. Örneğin 1905'te Barakova gümrük kapısında istihdam edilen kadın kolcu için 150 kuruşluk bir maaş önerilirken aynı yıl Barakova'ya yakın bir gümrük kapısı olan Karataş'taki kapıda görevlendirilen kadın kolcuya aylık 100 Kuruş ödenmişti. Aynı şekilde 1906'da Cısr-i Mustafa Paşa gümrük kapısındaki kadın kolcu için 150 kuruş maaş önerilirken bu kapiya yakın Malkoçlar ve Çalidere'deki kapılarda görev yapacak olan kadın kolcuya 100 kuruş maaş önerilmişti. Ayrıca belirtmek gerekir ki kadın kolcuların maaşları ile erkek kolcu maaşları arasında da fark vardı. Örneğin, 1884'te Kösten Adası'ndaki gümrük kapısında görevlendirilen erkek kolcu için aylık 150 kuruş⁹² ve 1896'da Trabzon'a bağlı Arkotil mevkinde görevlendirilen erkek kolcu için 200 kuruş maaş ödenmişti.⁹³ Bu tarihlerden çok sonra 1902 ve 1906 yılları arasında bu bölgelere yakın yerlerde görev yapan kadın kolculara ise 100 ila 250 kuruş arasında değişen maaşlar verilmişti. Bu maaş farklılığını erkek kolcuların kadın kolculara göre daha fazla mesai yapmasından mı ya da başka ülkelerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da erkeklere daha fazla maaş ödeme anlayışından mı kaynaklandığı net değildi. Ancak net olan bir şey vardı ki o da kadın kolcuların görev yaptıkları sınır kapılarında kaçakçılığı önlemede etkili olmuşlar ve Osmanlı gümrük idaresi de Anadolu'da Mudanya'dan sonra İzmir ve Trabzon'daki gümrük kapıları ile Rumeli'deki gümrük kapılarında da kadın kolcu görevlendirmişti. Edirne ve çevresindeki sekiz gümrük kapısı var olan bilgilere göre Rumeli bölgesinde kadın kolcu istihdam edilen son gümrük kapıları iken Anadolu'da da Trabzon var olan bilgilere göre son gümrük kapısı olmuştu. Anadolu ve Rumeli'de bu çalışmada bahsedilen gümrük kapıları dışındaki başka gümrük kapılarında ve 1901 öncesi ile 1908 sonrasında kadın kolcu görevlendirilip görevlendirilmediği ve hangi şartlar ve maaşlarla görevlendirildiği konusunda ise maalesef net bir bilgi yoktu.

Gümrük kolcusu kadınlar hakkında yeni araştırmalar yeni bilgiler sununcaya kadar şunu söylemek mümkündür ki gümrük kolcusu kadınlar, daha önce sadece erkeklerin çalıştığı ülke ekonomisi ve güvenliğini sağlamada önemli bir hizmet olan gümrük kolculuğu mesleğinde kadınların da başarılı olacağını göstermişlerdi. Osmanlı kadınlarının bu başarısı, Osmanlı devlet adamları ve toplumunun kadına olan bakış açısının olumlu yönde değişmesine katkı sağlamış ve kadınlar anayasa ve yasalar önünde erkeklerle eşit kabul edilmese de onlara üniversite eğitimi ve devlet memurluğunun da yolu açılmıştı.

⁹¹ Kadın kolcu maaşları tabloya aktarılmıştır. Bkz. Ek-6.

⁹² BOA., İ.Ş.D., Dosya No.68, Gömlek No.3994 (bundan sonra 68/3994), 29 Cemâziyelâhir 1301 (26 Nisan 1884).

⁹³ BOA., İ.RSM., 6/27.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları**

BOA., A.MTÇ (04), Dosya No.143, Gömlek No.9, 3 Cemâziyelvel, 1324 (25 Haziran 1906).

BOA., BEO., Dosya No.1718, Gömlek No.128824, 28 Cemâziyelevvel 1319 (12 Eylül 1901).

BOA., BEO., Dosya No.1901, Gömlek No.142511, 5 Cemâziyelevvel 1320 (10 Ağustos 1902).

BOA., BEO., Dosya No.2228, Gömlek No.167088, 11 Ramazan 1321 (1 Aralık 1903).

BOA., BEO., Dosya No.2270, Gömlek No.170228, 21 Zilkâde 1321 (8 Şubat 1904).

BOA., BEO., Dosya No.2388, Gömlek No.179092, 1 Cemâziyelâhir 1322 (13 Ağustos 1904).

BOA., BEO., Dosya No.2411, Gömlek No.180755, 6 Receb 1322 (16 Eylül 1904).

BOA., BEO., Dosya No.2664, Gömlek No.199755, 12 Receb 1323 (12 Eylül 1905).

BOA., BEO., Dosya No.2680, Gömlek No.200964, 6 Şaban 1323 (6 Ekim 1905).

BOA., BEO., Dosya No.2692, Gömlek No.201884, 25 Şaban 1323 (25 Ekim 1905).

BOA., BEO., Dosya No.2874, Gömlek No.215548, 27 Cemâziyelevvel 1324 (19 Temmuz 1906).

BOA., BEO., Dosya No.3199, Gömlek No.239867, 27 Cemâziyelâhir 1325 (7 Ağustos 1907).

BOA., BEO., Dosya No.3260, Gömlek No.244493, 28 Muharrem 1326 (2 Mart 1908).

BOA., DH.MKT., Dosya No.481, Gömlek No.51, 8 Muharrem 1320 (17 Nisan 1902).

BOA., DH.MKT., Dosya No.965, Gömlek No.85, 2 Rebiyülâhir 1323 (6 Haziran 1905).

BOA., DHM.MUİ., Dosya No.73-2, Vesika No.21, 24 Receb 1328 (1 Ağustos 1910).

BOA., MF.MKT. Dosya No.681, Gömlek No.10, 27 Şevval 1320 (27 Ocak 1903).

BOA., MF. MKT., Dosya No.655, Gömlek No.25, 20 Cemâziyelevvel 1320 (25 Ağustos 1902).

BOA., İ.DUİT., Dosya No.79, Gömlek No., 23 Zilkâde 1319 (3 Mart 1902).

BOA., İ.RSM., Dosya No.6, Gömlek No.27, 14 Cemâziyelevvel 1314 (21 Ekim 1896).

BOA., İ.RSM., Dosya No.30, Gömlek No.43, 23 Muharrem 1326 (26 Şubat 1908).

BOA., İŞD., Dosya No.60, Gömlek No.3468, 14 Şevvâl 1299 (29 Ağustos 1882).

BOA., İ.ŞD., Dosya No.68, Gömlek No.3994, 29 Cemâziyelâhir 1301 (26 Nisan 1884).

BOA., ŞD., Dosya No.594, Gömlek No.14, 29 Rebîülâhir 1320 (5 Ağustos 1902).

BOA.,ŞD., Dosya No.597, Gömlek No.58, 1 Şaban 1323(1 Ekim 1905).

BOA., ŞD., Dosya No.597, Gömlek No.60, 1 Şevvâl 1323 (15 Ekim 1905).

BOA., ŞD., Dosya No.599, Gömlek No.55, 24 Cemâziyelevvel 1323 (27 Temmuz 1905).

BOA., ŞD., Dosya No.600, Gömlek No.115, 5 Rebîülevvel 1325(18 Nisan 1907).

BOA., TFR.I.M..., Dosya No.12, Vesika No.1167, 1324.6.3 (3 Cemâziyelâhir 1324-25 Temmuz 1906).

BOA., TFR.I.KV., Dosya No.52, Gömlek No.5179, 8 Zilhicce 1321 (25 Şubat 1904).

Gazete

Evening Post, c.LXVI, S.37, 12 Ağustos 1903.

New York Times, 11 Ağustos 1903.

Tezler

Akpınar, Mehmet, “Reji İdaresi (1908-1925)”, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Dennis, Brad, “Kurdish-Armenian Relations in the Late Ottoman Empire: Power Structures and Interactive Behaviour” Utah Üniversitesi, Orta Doğu Çalışmaları/Tarih, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ABD, 2008,

Gökdemir, Oktay, “Aydın Vilayetinde Tütün Rejisi” Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994.

Nakiboğlu, Aslıhan, “Osmanlı Maliyesinde Süreklilik ve Değişim; Rüşumat Emaneti”, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat, Basılmamış Doktora Tezi, 2011.

Yayınlanmış Eserler

Kitap

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki Cemiyeti*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1980.

Atan, Turhan, *Türk Gümrük Tarihi, Osmanlı Gümrükleri*, C.2, Gümrük Müfettişleri Derneği Yayın No.12, Ankara (tarih yok).

Birdal, Murat, *The Political Economy of Ottoman Public Debt, Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century*, I.B. Tauris, London, New York 2010.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Eski ve Yeni Harflerle*, Akaydın Kitabevi, 26.bs., Ankara 2010.

Dıġıroġlu, Filiz, *Memalik-i Osmaniyeye Duhanları Müsterekü'l Menfaa Rejî Şirketi, Trabzon Rejî İdaresi -1883-1914*, Osmanlı Bankası, Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.

Düstur, Tertip 1, C.1-b, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289.

Düstur, Tertib-i sâni, C.10, Başvekâlet Müdevvenât Müdüriyeti, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Hall, Richard C., *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, çev. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Preparation for a Revolution*, Oxford University Press, Oxford 2001.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

Quataert, Donald, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1831-1908, Reaction to European Penetration*, New York University Press, New York, London 1983.

Quataert, Donald, *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

Redhouse Sözlüğü, Türkçe/Osmanlıca-İngilizce, Sev Matbaacılık, 17. bs., İstanbul 1999.

Rüşûmât Salnamesi, Ahmet İhsan Şürekası, Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Dersaadet (İstanbul) 1330.

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 5.bs., İstanbul 1995.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, C.II, Cambridge 2005.

Makale

Adanır, Fikret, “The Macedonian Question: The Socio-Economic Reality and Problems of Its Historiographic Interpretation”, *International Journal of Turkish Studies*, c. 3, S. 1 (1985), s. 4364.

Anıl, Mustafa Nuri, “Müttekâmil Bir Gümrük Sistemine Olan İhtiyacımız”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırmaları Merkezi), S. 2, 1956, s. 159-186.

Aydın, Mahir, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları* (Dergisi), c. IX, İstanbul 1989, s. 209-234.

Beaver, S.H., “Railways in the Balkan Peninsula”, *The Geographical Journal*, c. XC-VII, S. 5, Mayıs 1941, s. 273-294.

Beydilli, Kemal, “1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında” *150. Yılında Tanzimat*, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1990 s. 21-28.

Diğiroğlu, Filiz, “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, S.43, (2014), s. 227-272.

Eşiyok, B. Ali, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması”, *Mülkiye*, c. 34, 2010, s. 67-108.

Hanioglu, Şükrü M., “The Second Constitutional Period 1908-1918”, *Cambridge History of Turkey- Turkey in the Modern World*, Reşat Kasaba (ed.), c. 4, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 62-111.

Issawi, Charles, “De-Industrialization and Re-Industrialization in the Middle East since 1800”, *International Journal of Middle East Studies*, c.12, S.4, Aralık 1980, s. 469-479.

Morawitz, Charles, “The Public Debt of Turkey”, *The North American Review*, c.175, S.549 (Ağustos, 1902), s. 275-288.

Sapan, Süheyl, “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arap Yarımadasında Silah Kaçakçılığı (1892-1910)” *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.27, 2005-2006, s. 81-94.

Stanev, Kaloyan, Jordi Martí-Henneberg ve Martin Ivanov “Regional Transformations of a State under Construction: Bulgaria, 1878–2002”, *Journal of Interdisciplinary History*, c.XIII, S.1, Summer, 2011, s. 111-134.

Suonpää, Mika, “Foreign Advisers and Modernisation before the First World War: British Diplomacy, Sir Richard Crawford, and the Reform of the Ottoman Empire’s Customs Service, 1906–11”, *The International History Review*, (Şubat 2014), s. 1-19.

Tekin, Saadet, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), c.XXIX, S.47, 2010, s. 83-102.

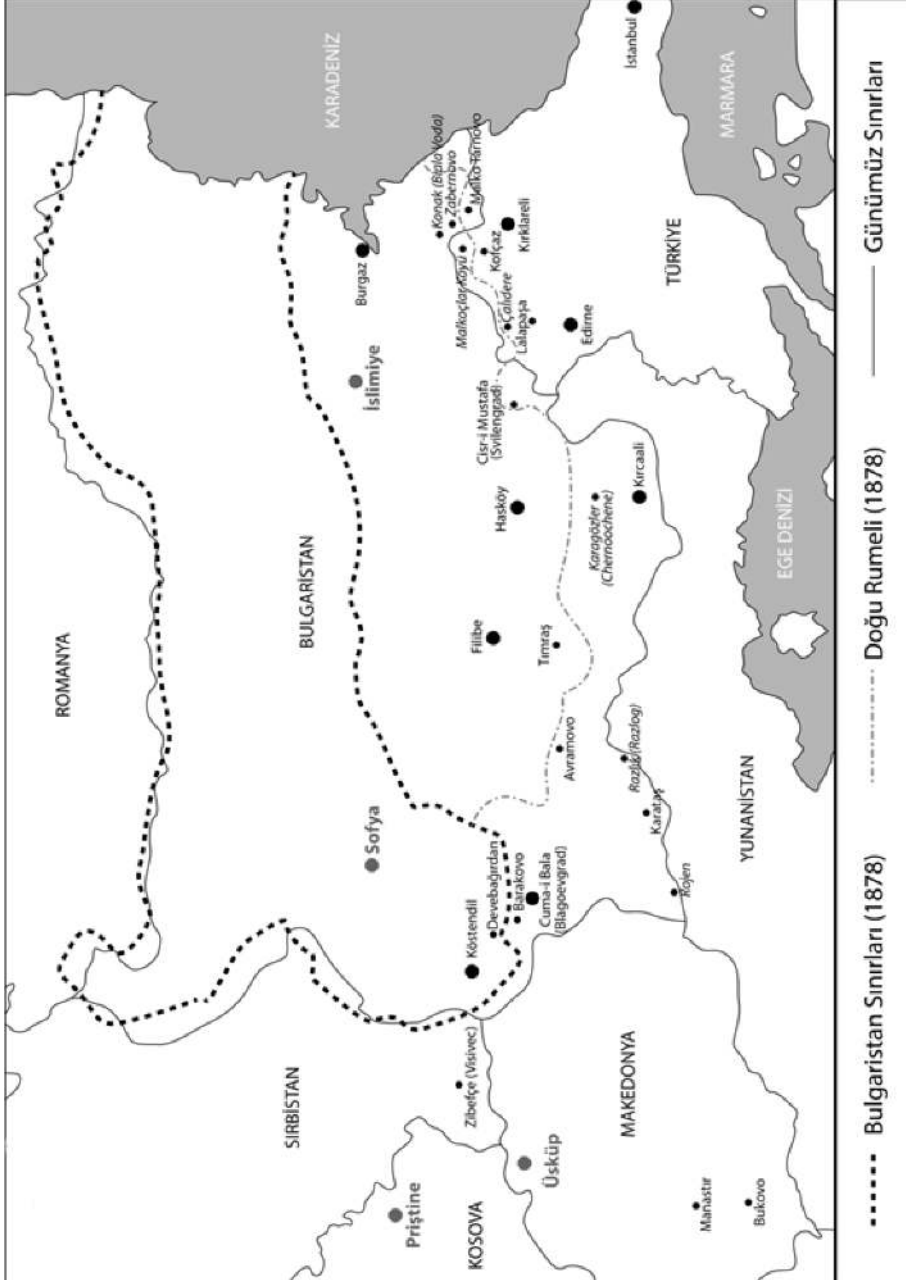
Tonjoroff, Svetozar, “Bulgaria and the Treaty of Berlin”, *The North American Review*, c.188, S.637, Aralık 1908, s. 833-841.

Toprak, Zafer, “Kadın Askerler ve Milli Aile”, *Tarih ve Toplum*, s. 51 (1988), s. 34-38.

Yıldırım, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış; An Essay on The Railway Policies of Ottoman”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.12, 2002, s. 311-324.

EKLER

EK-1 Rüşmât Emaneti'nin Rumeli bölgesinde kadın kolcu görevlendirdiği gümrük kapıları.

EK-2 Mudanya Rüsûmât Dairesi.⁹⁴

EK-3 Trabzon Yolcu Salonunun Yan Tarafından Görünüşü.⁹⁵

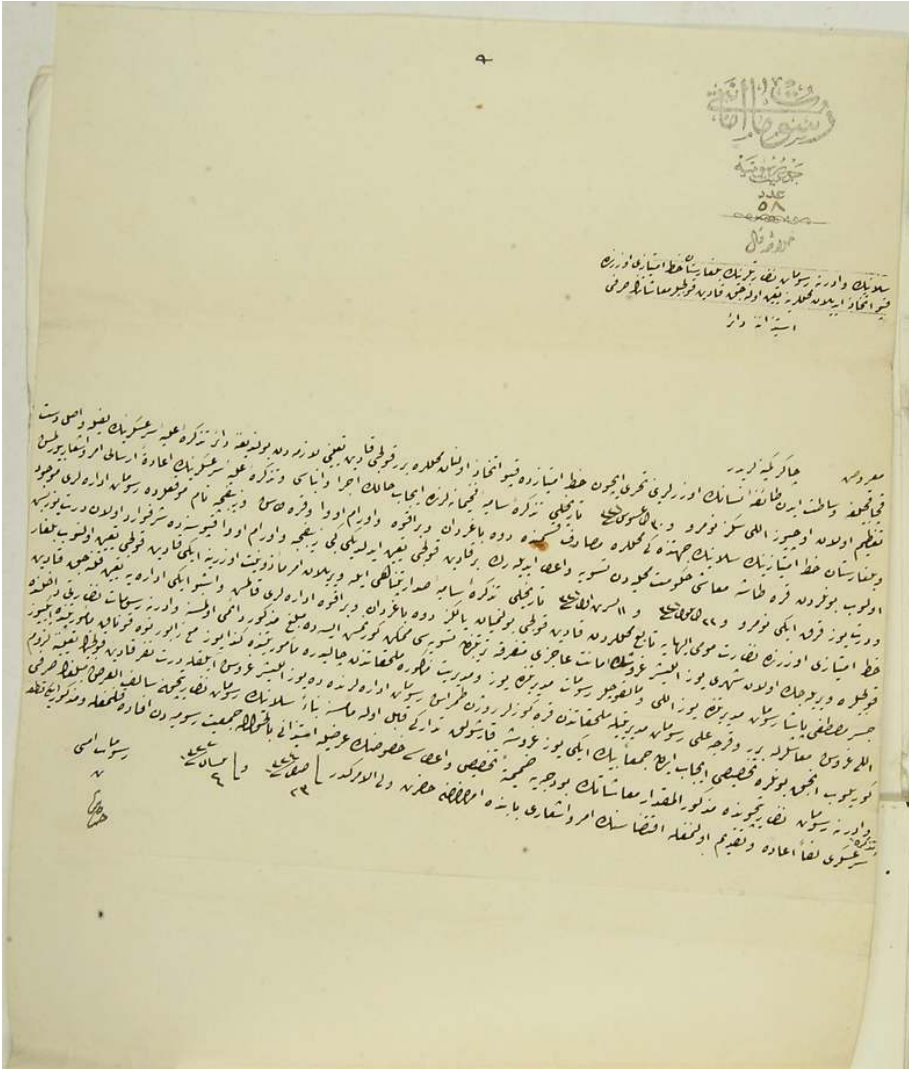

⁹⁴ Rüsûmât Salnamesi.

⁹⁵ Rüsûmât Salnamesi.

EK-4 Edirne Rüsûmat Baş Müdüriyeti'ne bağı Yeni (Cisr-i) Mustafa Paşa Osmanlı Hudud Gümrüğü.

EK-5 BOA., ŞD., Dosya No.597, Gömlek No.60, 1 Şevval 1323 (15 Ekim 1905)

Rüsûmat Emaneti Cemiyeti Rüsûmiye,

Aded 58

Hülasa Meali

Selanik ve Edirne Rüsûmât nezaretlerinin Bulgaristan Hatt-ı İmtiyazı üzerinde kapu itihaz edilen mahallerine tayin olunacak kadın kolcular maaşın sarfi istizanına dair.

Maruz-ı çaker-kemineleridir,

Kaçakçılığa vesatet eden taife-i nisa'nın üzerlerini taharrî için hatt-ı imtiyazda kapu itihaz olunan mahallere birer kolcu kadın tayini lazımeden bulunduğu dair tezkire-i aliye-i ser-askerinin leffîyle ve asl-ı dest tanzim olan 358 numro ve 30 Ağustos 321 tarihli tezkire-i esamiye fehmanelerinde icab-ı halin icra ve inbası ve tezkire-i aliye-i ser-askerinin iadeten irsali emr ve işar buyurulmuş ve Bulgaristan hatt-ı imtiyazının Selanik cihetindeki mahallere mesarif kısmında Devebağırta ve Barakova ve Avramova ve Karataş ve Zibefçe nam mevkiilerde Rüsûmat idareleri mevcut olup bunlardan Karataşa maaşı hükümet-i mahalliyeden tesviye ve ita edilerek bir kadın kolcu tayin edildiği gibi Zibefçe ve Avramova kapusına da şerevarid olan 405 ve 442 numrolu ve 22 Eylül 321 ve 11 Teşrin evvel 321 tarihli tezkire-i esamiye sadaret-penahileri ile verilen emr-i mezuniyet üzerine iki kadın kolcu tayin olunub Bulgar hatt-ı imtiyazı üzerinde nezaret-i müma-ileyhaya tabi mahallerden kadın kolcu bulunmayan yalnız Devebağırta ve Barakova idareleri kalmış ve işbu iki idareye tayin kılınacak kadın kolculara verilecek olan şehri yüz ellışer gurusun emanet-i acizi mutasarrıfe-i tertib-i tesviyesi mümkün görülmüş ise de meblağ-i mezkur daimi olmuş ve Edirne Rüsûmat nezareti dâhilinde Cisir-i Mustafapaşa Rüsûmat müdiriyetinden yüz elli ve Malkoçlar Rüsûmat müdiriyetinden yüz ve müdiriyet-i mezkura mülhakatından Çaldere memuriyetinden keza yüz ma'a Zabornova Konak memuriyetinden iki yüz elli gurus maaşlarla birer ve Kırcalı Rüsûmat müdiriyetiyle mülhakatından Karagözler Rojen Tımraş Rüsûmat idarelerinden de yüz ellışer gurus aylıkla dört nefer kadın kolcunun tayinine lüzum görülüb ancak bunlara tahsisi icab eden cem'an bin iki yüz guruşa karşılık tedariki kabil olamamasına binaen Selanik Rüsûmat nezareti için salifü'l-arz meblağ sarf-ı tezkire ve Edirne Rüsûmat nezareti için de mezkurü'l-mikdar maaşatın bütçeye zamimeten tahsisi ve itası hususunun arzıyla istizanı bi'l-havale cemiyet-i rüsûmiyeden ifade kılınmağla ve mezkur iki kıta ser-askeri leffen iade ve takdim olunmağla iktizasının emr ü işarı babında emr-i ferman hazret-i veliyü'l-emrindir.

Rüsûmât Emîni Hasan

23 Safer 1324 ve 4 Nisan 1322 (17 Nisan 1906)

EK-6 Osmanlı Gümrüklerinde İstihdam Edilen Kadın Kolcu Maaşları

Bölge	Vilayet / Şehir	Gümrük Kapısı	İstihdam Edilen Kolcu Sayısı	Yıl	Aylık Maaş Miktarı / Kuruş
Anadolu	Hüdavendigâr Vilayeti/ Bursa	Mudanya İskelesi Gümrüğü	1	1902	57
	Aydın Vilayeti	İzmir Emtia Dahiliye Gümrüğü	1	1903	100
	Trabzon	Trabzon Gümrüğü	1	1908	250
Rumeli	Selanik	Barakova / Cuma-i Balâ	1	1907	150
		Karataş	1	1905	100
		Avramova	1	1905	100
		Zibifçe (Kosova)	1	1905	150
		Devebağurtan	1	1907	150
	Edirne	Cisr-i Mustafa Paşa Gümrüğü	1	1907	150
		Malkoçlar	1	1907	100
		Çahdere	1	1907	100
		Zabernova	1	1907	250
		Konak	1	1907	250
		Karagözler	1	1907	150
		Kırcaali Rüsûmât-Müdüriyeti	1	1907	150
		Rojen	1	1907	150
		Tımraş	1	1907	150